

М. Гупор О. Декун Г. Линник І. Мизак

**СПОГАДИ МАЛОЛІТНІХ В'ЯЗНІВ КОНЦТАБОРУ
«МЕРТВА ПЕТЛЯ»**
(із фондів НІМЗ «Бабин Яр»)

Національний історико-меморіальний заповідник «Бабин Яр»
Київ-2023

Концтабір «Мертва петля»

Під час Другої світової війни, частину Вінницької області займала так звана Трансністрія, що в перекладі з румунської мови означає Задністров'я.

Трансністрія була утворена у відповідності з німецько-румунським договором, за яким територія між Південним Бугом і Дністром, яка включала частини Вінницької, Одеської, Миколаївської областей України та лівобережну частину Молдавії, переходила під юрисдикцію і управління Румунії. Концтабір «Мертва петля», який вважався табором смерті, знаходився в селі Печера, що була під владою румунів, у приміщенні санаторію, розташованому у колишньому маєтку Потоцьких, куди було зігнано євреїв з містечок Вінницької області: Тульчина, Брацлава, Могилів-Подільського, Тростянця, Ладижина та інших. Окрім цього сюди ж потрапила частина євреїв, депортованих з Бесарабії, Буковини, Румунії.

Табір знаходився на межі румунської і німецької зони окупації, його створили за наказом губернатора Трансністрії. Особливо жахливим було те, що в концтаборі хазяйнували і румуни, і гітлерівці. Зима 1941-1942 рр. була надзвичайно сувора. Сильні морози проймали нещасних бранців до кісток, все навкруги засипало снігом, кожен слід був помітний наглядчачам, втеча була неможливою. Голод, страх та безвихідь охоплювали людей.

В кожній із кімнат, яка не опалювалась, було від 50 до 200 чоловік, люди стояли, не маючи змоги ні присісти, ні прилягти. Їсти не давали нічого. Декому німецькі лікарі робили щеплення, мабуть тому, а також через неймовірне скупчення людей, в таборі почалися різні захворювання. В цю зиму з 5500 ув'язнених лише половина залишилися живими. Холод, голод, епідемії тифу, туберкульозу, дизентерії зробили свою чорну справу. Німці з'являлись в табір з метою розстрілу людей або, щоб забрати в'язнів на роботу. Трагічною особливістю цього табору була передача євреїв німцям в робочі табори, зокрема для будівництва ставки Гітлера – Вервольф, звідки вони живими вже не поверталися. Румуни діяли більш «благородно» – морили людей голодом і хворобами

Багато в'язнів «Мертвої петлі» не змогли б вижити без сприяння місцевого населення. Підтримувало воно не тільки продуктами. Незважаючи на ризик, селяни допомагали сховатися тим невільникам, хто зумів втекти з табору. Рятівники надавали втікачам притулок, забезпечували їх одягом. Деякі з цих сміливців удостоєні звання Праведників народів світу. Та на жаль, не всі в роки війни мали силу духу бути героями, були і зрадники, які видавали невільників концтабору. Тільки за літо та осінь 1942 року в Печеру було направлено кілька ешелонів з 3,5 тисячами в'язнів. Моріс Бронштейн написав книгу «Мертва петля» про печерський концтабір, в якій надруковані інтерв'ю тих, хто вижив. 17 березня 1944 року концтабір смерті був звільнений радянськими воїнами. З 9 тисяч бранців (за іншими даними – 50 тисяч), що пройшли цей конвеєр смерті та тортур, дочекалися звільнення лише 1550 осіб (за іншими відомостями тільки 300 чоловік), яких нацисти не встигли розстріляти.

Начальником табору був командир румунських жандармів на ім'я Стратулат¹. Згідно зі свідченнями тих, хто вижив, Стратулат завадив групі пов'язаних з SS етнічних німців (що належать до спецзагону «Руссланд», нім. Sonderkommando R(ussland)) ліквідувати ув'язнених табору приблизно в кінці літа 1942.

Історики та дослідники, у тому числі Мататіас Карп (Matatias Carp) та Радун Йоанід (Radu Ioanid), вважають Печерський табір найсумніше відомим із усіх місць, заснованих на окупованій румунами Україні². Згідно з звітом, опублікованим у 2004 році Комісією Візеля, він був одним із місць «найогидніших злочинів, скоєних проти євреїв під час Голокосту»³. В даний час (жовтень 2023 року) не відомо про якісь фотографії діючого табору, що дійшли до наших днів, при цьому є численні свідчення роботи табору від в'язнів, що вижили⁴.

Нижче подаються матеріали, які зберігаються у фондах Національного історико-меморіального заповідника „Бабин Яр”. Публікуються вперше.

Братська могила мирних жителів, с. Печера 2014 г.⁵

¹ The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945, vol. III. – Indiana University Press, 2018-04-21. — ISBN 978-0-253-02386-5. URL: <https://www.ushmm.org/m/pdfs/USHMM-Encyclopedia-Camps-Ghettos-Vol-III.pdf>

² Ionid, Radu. Holocaust in Romania: the destruction of Jews and Roma under the Antonescu regime, 1940-1944.. — Rowman & Littlefield, 2022. — ISBN 978-1-5381-3808-3.

³ Wiesel, Elie, Tuvia Friling, Lya Benjamin, Radu Ioanid, and Mihail E. Ionescu, eds. «Executive Summary.» In Final Report of the International Commission on the Holocaust in Romania, 2004. URL: https://www.yadvashem.org/yv/pdf-drupal/en/report/english/EXECUTIVE_SUMMARY.pdf.

⁴ Bronshtein, Moris. Dead Noose: Interviews with Former Prisoners of the Pechora Concentration Camp. — Walnut Creek, CA, 2003. — ISBN 978-1-300-91663-5.

⁵URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>

Спогади колишнього малолітнього в'язня нацистського концтабору „Мертва петля” с. Печери Баришнікова Михайла Яковича (оригінал, додаток 1)

Я, Баришников Михайло Якович, народився 29 квітня 1936 р. Мені було 5 років, коли почалася війна. Пам'ятаю, ми спали ще, коли у дворі пролунали гучні голоси і крики людей.

Моя мати вбігла в дім з криком, щоб ми швидко вставали, тому що німці всіх людей виганяють з будинків. Нас швидко одягли, а дітей у мами було четверо, я і три сестри. Не встигла мати одягтися, як в будинок увірвалися німці. Вони почали бити мою маму і старшу сестру прикладами і вигнали всіх у двір. Лунав плач, крики, десь гриміли постріли. Ми були дуже налякані, бо не знали, що це таке. Адже кілька днів тому було радісно і весело, а тут невідомо звідки гримнула чорна хмара.

Я пам'ятаю йшов холодний дощ, а ми стояли роздягнуті, притиснувшись до матері і думали, що мати спасе нас від чорної чуми. Так нас всіх погнали кудись, але куди – ніхто не знав. Українці, які спостерігали цю страшну картину, плакали, жаліли, але допомогти нічим не могли, так як теж боялися німців. Пам'ятаю, біля нас стояла жінка з маленькою дитиною на руках. Підбігла пожила українка схопила дитину і втекла. Німець стукнув мою матір прикладом і мати спотикаючись повела нас зі всіма людьми. Ми всі мокрі, голодні йшли цілий день. Настала ніч. Десь далеко від нас горіло багаття. Раптом почувся постріл. Нам мати сказала, що когось розстріляли. Ми хотіли їсти, адже цілий день не мали ні крихти хліба в роті. Одні люди говорили, що нас ведуть на роботу, що дадуть нам пайок. Настав ранок. Німці почали нас всіх піднімати і гнати етапом далі. Пам'ятаю, що людей було дуже багато: і старики, і діти, і молоді. Я пишу і очі мені заливають сльози. Вся ця картина мого дитинства стоїть у мене перед очима.

Пам'ятаю, під вечір нас всіх пригнали в якийсь висотний „палац”. Кам'яний високий паркан, зверху колючий дріт, якась ріка дзюрчить. Ось тут і почалася наша „епопея”. Через деякий час ми взнали, що це табір смерті для євреїв. Звичайно, голод брав своє. Страх-страхом, а їсти хочеться. От і почали шукати лазівку, щоб вибратися звідси, побігти в ближнє село і що-небудь випросити. Так думали тисячі людей. Стало питання кому і як це зробити. Вибір впав на мене і старшу сестру. Багато людей лежало біля паркану на всьому подвір'ї, на площі, де тільки було вільне місце. Кожного дня приганяли все нових і нових полонених. Ми влаштувалися в підвалі, де протікала

каналізація. Хоч дощ не лив на нас. Цілий день я зі старшою сестрою бродив навколо паркану, видивляючись лазівку. Біля самої річки Південний Буг ми її знайшли. Вночі ми вибралися з табору і зникли в нічній темряві. Ми вбігли в якийсь будинок і перше слово, яке ми могли сказати, це: „Дайте шматочок хліба”. Спасибі добрим людям. Нас нагодували, дали переодягнутися, обігріли. Господиня послала свою дочку до сусідки і принесла дві торби з продуктами. Пам’ятаю, хазяйка хотіла нас залишити в себе, але як же можна залишитися, коли там були голодна мати і сестри. Тепер стояло перед нами завдання, як проникнути знову в табір непоміченими. Діждалися ночі і тим же шляхом пробралися в табір. Яка була радість, коли нас мати побачила. Так йшли дні за днями, місяці за місяцями. Пам’ятаю ми з сестрою хотіли так-же вночі вибратися з табору, але нас впіймав поліцай. Ми лиш потім узнали, що це був старший поліцай Сметанський. Дуже побивши сестру і мене, нас кинули в табір. Довго ми лежали після побоїв, у нас все боліло, але жити хотілося, і життя вимагало своє. Пам’ятаю, мою матір побили шомполами так, що чужі люди її ледве привели. Годували нас мамалигою з тирсою. Пам’ятаю, старі люди не могли винести тої роботи і їх там же пристрілювали. Пам’ятаю, взимку мертвих людей вивозили на санях і кидали, як колоди у велику яму, руки, ноги ламалися, дуже страшно все це згадувати. Такі муки тривали до 1944 року.

Пам’ятаю, розкрилися ворота і в табір в’їхали машини з німцями. Почали зганяти всіх людей в машини для відправки на розстріл, як раптом в’їхала машина з німцями і великою чорною собакою. Все відразу завмерло, все затихло. Ми зі страхом дивилися на все це, що творилося навколо нас. І той німець з собакою наказав всім повернутися назад, в табір, видно він був старший. З ним було багато німців і всі вони були в чорному. Це було вже весною 1944 року. Ми всі розбіглися хто куди, не знаючи, що робити. Але ранком наступного дня нас звільнили партизани, а ввечері зайшли війська. Виявляється, що німець з собакою і всі ті, що були з ним - партизани.

Так я зустрів радісний день звільнення із смертного німецького концтабору „Мертва петля”. Але старша сестра не дожила до перемоги, її вбили німці. Не забуду ніколи поліцаїв: Мельника, Сметанського, Григорьєва Василя та інших. Не забуду їх шомполів на своєму дитячому худому тілі.

Дякую всім українським людям, які, ризкуючи своїм життям, рятували євреїв. Якби не вони, нам би ніколи не вижити. Звичайно, здоров’я наше уже підірване, залишилися ми хворими і каліками, все це відбилося на нашому здоров’ї.

Спогади малолітньої ув'язненої нацистського концтабору „Мертва петля” с. Печери Брунштейн-Монастирської Сіти Самоїлівни (оригінал, додаток 2)

Мені було 9 років, коли німці окупували Брацлав. У мене були батько, мати і старших дві сестри. Батько мій був інвалід.

На початку війни всі наша сім'я намагалась евакуюватися, але по дорозі нас захопили німці і ми повернулися в Брацлав. Будинок наш уже був розграбований.

В серпні місяці 1941 року всіх євреїв зігнали в гетто, на одну з вулиць містечка. В кожний дім поселили по кілька сімей. Вулиця, куди поселили всіх євреїв, була обгороджена колючим дротом, за межі якої ніхто не мав права виходити. Місцеве населення приносили продукти – хто безкоштовно, а хто в обмін на речі.

Всі євреї носили пов'язки з вишитими шестикутними зірками на правій руці і на спині. Кого виявляли без пов'язки, то били до на півсмерті.

Німці часто приходили на гетто і забирали дівчат, над якими по звірячому знущалися, нерідко замучували до смерті.

Вдень і вночі німці, поліцаї, румуни розважаючись стріляли у вікна і двері квартир. Особливо мені запам'яталася стрілянина вночі з 6-го на 7-е листопада 1941 року. В цю ніч було вбито багато євреїв, а одному старику розірвало голову, коли він виглянув в дверну щілину. На другий день багатьох хоронили, а мізки цього вбитого старика несли окремо в платку.

Морозним ранком, а в цю зиму були сильні морози і великі снігопади, 31 грудня всіх євреїв вигнали з домів на вулицю, построїли в колону і погнали. Стариків, дітей, хворих розстрілювали. По боках йшли озброєні солдати і поліцаї. Відстаючих вбивали по дорозі.

Гнали всіх в напрямку с. Печери. На ніч зупинилися в с. Вишківцях, де всіх євреїв загнали в конюшню з гноєм. Частина людей залишилася на вулиці. На ранок було багато трупів.

Другого дня надвечір всіх привели в с. Печера і помістили в приміщення колишнього тубсанаторію. Там вже було багато євреїв. Люди всі розміщувалися в палатах, коридорах, вестибюлях, в підвалі на цементній підлозі – дуже щільно один біля одного так, що пройти було важко між рядами. Повсюди було холодно, тісно, брудно. Відразу почали вмирати люди від голоду і тифу. Померлих скидали в сарай, а потім на санях вивозили на кладовище і викидали на сніг. Весною всі трупи знесло в річку. Це було в першу зиму.

Потім, я пам'ятаю, німці три дні гнали місцеве населення копати ями на кладовищі. Було викопано три величезних рови.

Німці розраховували всіх євреїв розстріляти, але румуни їм начебто заборонили, як союзники. А с. Печера відносилося до румунів.

Поступово два рови заповнилися померлими від голоду, холоду і тифу.

Кілька разів приїжджали німці, відбирали молодих людей і вивозили на роботу. Забирали тільки дорослих. Останнього разу забрали мої батьків і сестер. Брали людей будувати дороги. Мої батьки будували дорогу біля м. Гайсина, Вінницької області. Коли дорога була добудована, всіх розстріляли. Я залишилася одна. Разом з іншими підлітками, крадучись від охорони, німців і поліцаїв, ходила в село випрошувати їжу і поверталася в табір не раз битою до крові.

17 березня 1944 р. залишившихся в живих нас звільнили. Я повернулася в смт. Брацлав. Батьківський будинок був зруйнований німцями. З рідні у мене нікого не залишилося. Виховувалась в дитбудинку, а по закінченню війни мене на виховання взяв дядя, брат батька.

Село Печера, місце розстрілу євреїв з концтабору «Мертва петля».⁶

⁶ Ольга Федоренко “Дали мішка, щоб я одягнула”: історія Рити Швейбиш, яка вижила у концтаборі "Мертва петля", 14 травня 2021. URL: <https://suspilne.media/130283-dali-miska-sob-a-odagnula-istoria-riti-svejbis-aka-vizila-u-konctabori-mertva-petla/>

Спогади
колишнього в'язня Печерського концтабору «Мертва петля»
Гойфмана Янкеля Срулевича 1928 р.н. (оригінал, додаток 3).

Місце проживання: смт. Брацлав,
Немирівського р-ну, Вінницької обл.
Вул. К. Маркса, 10

В кінці липня 1941 року с. Печера, Тульчинського району (колишній Шпиківський), Вінницької області було окуповане німецько-фашистськими військами.

Мені тоді було 13 років. Вслід за німецькими вступили румунські війська. Через деякий час був встановлений тимчасовий кордон через річку Південний Буг. В Печері були румуни, а з іншого боку Південного Бугу знаходилися німці.

31 грудня 1941 року нас всіх етапом вигнали з домівок і помістили в колишній будівлі санаторію, а до революції це був маєток графа Потоцького. В одну палату заганяли всіх сім'ями – жінок, чоловіків, дітей, стариків. Їх розташовували на долівках так, щоб був прохід.

Охороняли нас в основному поліцаї, які по-звірячому знущалися з нас. Особливо мені запам'яталися такі поліцаї як Сметанський М., Семеренко Р. та інші. А також мені запам'ятався серпень 1942 року, коли німці-есесівці на автомашинах в'їхали на територію табору. До будівлі під'їжджали автомашини, а німці-есесівці разом з поліцаями зганяли всіх в'язнів до машин. Почали розділяти окремо жінок, чоловіків, дітей, стариків. Маленьких дітей вбивали на місці. Це було жахливо. Всі речі в'язнів були скидані в одну велику купу. В цей час за селом уже були вириті траншеї і встановлені кулемети, куди повинні були скидати в'язнів і розстрілювати.

Однак, румуни закрили ворота концтабору по розпорядженню їх коменданта, тим самим не дали можливості вивезти в'язнів на знищення. Тоді всіх вивантажили і машини поїхали.

Подальше наше перебування в концтаборі було дуже важким. Кожного дня десятками помирали від голоду, холоду, хвороб. Трупви вивозили у вириті за селом траншеї. Все описати неможливо.

Нас звільнили 17 березня 1944.

Підпис

Лютий 1993 року

Спогади колишньої малолітньої ув'язненої Печерського нацистського концтабору «Мертва петля» Лейзерович Марії Григорівни (оригінал, додаток 4).

М. Могилів — Подільський. Сюди на початку війни німці зганяли євреїв з

Відкриття пам'ятника жертвам концтабору «Мертва петля», 1989 р.

Румунії, з м. Бельці, інших міст Європи. Місто було пограбоване і мокре через повінь. Вдарили морози, і вцілілі стіни блищали кришталем. В районі, відведеному для євреїв, по квартирах тулилося по декілька сімей, ділилися пліснявим лушпинням від картоплі.... Продавали все, що було за жменьку пшона. Та готувався страшний суд над євреями. В той день, на початку 1942 р., почалась облава, наша сім'я цілий день ховалась, під вечір нас спіймали поліцаї, заштовхали в товарняки, які вже були забиті вщент. Потім нас гнали полем, ми опинилися у великому бараку, спали на землі.

голові, після чого падав замертво. шкарлупою.

Вбивства відбувалися щодня, якщо хтось намагався підійти до паркану, та обміняти річ із себе (на їжу), отримував прикладом по Харчувались листям, кісточками,

Намагались рятувати місцеві мешканці, але не завжди виходило, замерзали в снігу з дітьми. Списки в'язнів не створювались.

Ми з сестрою маленькі проскочили через паркан, довго йшли, просили хліб, добрались до Могилів — Подільська, там був дитячий будинок, і нас туди взяли. Дитячий будинок утримувався на пожертви.

Після звільнення Вінницької обл. я 40 років мешкала у Тернопільській обл., в районі, де всіх євреїв знищили.

На місці єврейських домівок тепер парк. Мені часто сниться жахіття мого дитинства, в якому ми разом з сестрою тікаємо з табору смерті м. Печера Шпиківського району.

Лейзерович Марія Григ.

Спогади

колишньої малолітньої ув'язненої Брацлавського і Печерського нацистських концтаборів Мажбиц (Спектор) Євгенії Зюзівни (оригінал, додаток 5).

Я, Мажбиц Євгенія Зюзівна (Спектор), народилася 17 вересня 1934 року в м. Брацлаві, Немирівського району, Вінницької області в сім'ї робітників.

В нашій сім'ї було вісім дітей: самий старший брат – 1932 р.н, самий молодший – 1950 року. Брати 1937 р., 1938 р., 1941 р. народження сестри – 1943 р.н.(народилася 18 березня в таборі), 1945 р.н. До війни ми жили дуже добре і щасливо. Бать працював, мати займалася господарством і вихованням дітей.

Дуже добре пам'ятаю самий страшний день 22 червня 1941 року. Я зі старшим братом прибігли додому поїсти із скелі, де ми кожного дня гралися у „війну”, хоча нам і суворо забороняли. Старі люди говорили: „Ці чорти награвуть війну”. Нас карали, але ми все рівно гралися.

І ось бачимо люди стоять біля репродукторів і плачуть, слухаючи голос Левітана. Буквально через кілька днів батько йде на фронт, він був 1905 року народження. Пам'ятаю важкі хвилини прощання у дворі біля хвіртки. Але до вечора батько повернувся із станції Кароліна, так як їх мали відправити на добу пізніше.

Мати залишилася одна з маленькими дітьми, при цьому вагітна, на останніх днях, народила в липні 1941 року (дати точно не пам'ятаю). Батьки мого батька встигли евакуюватися, а материні батьки залишилися біля нас.

Через тиждень в місто увійшли німці, почалися бомбардування. Ми всі – сусіди, родичі ховаємося в нашому погребі, біля дому. Погріб був великий, так як був недавно збудований. В погребі було дуже багато дітей. Одного разу я вийшла на вулицю. Коли вийшла на вулицю стало дуже страшно, свистіли кулі, рвалися снаряди. Я знала де лежить ключ від нашого будинку. Зайшла в будинок, зняла з себе плаття, так як воно дуже пахло „ погребом ”. На вулиці було дуже жарко, я залишилася в трусах і майці. Дістала від шафи ключ, взяла нові черевики, які батько привіз з фінської війни для старшого брата. На нього вони були маленькі, а на мене великі. Я швидко прив'язала шнурки до черевиків, поклала туди сухарів та коржиків, які мати встигла приготувати. Це

були останні сухарі до кінця війни. Мати більше не готувала. Я пішла в місто. Страшно стріляли і вже рухалися німецькі колони. Недалеко від кінотеатру була бібліотека. Там вже були вибиті вікна, на вулиці валялися портрети Сталіна і різні книги.

На тротуарах лежали мертві люди, коти, собаки. Я почала збирати портрети Сталіна, набрала їх повну майку і дуже плакала.

Через дорогу стояв будинок, де жили батьки моєї матері. Будинок був закритий, так як всі знаходилися в нашому погребі. Мені було дуже страшно. Я ховалася в палісаднику під кожною лавкою. У моєї бабусі був дуже красивий дворик. Завжди на суботу палісадник посипався пісочком, де літніми вечорами ми завжди пили чай, але нікого не було зараз. Мені від цього стало страшно і я пішла далі шукати своїх родичів. Всі ховалися і квартири були закриті. Я поверталася назад, мене побачили дві дівчини-сестри. На них говорили „старі діви”. Вони мене захватили в свій дім і по черзі ховали під свої спідниці. Пізніше їх по-звірячому замучили німці. Коли я в них почала плакати, захотіла додому, вони не могли витримати моїх сліз і вирішили відвести мене додому. По дорозі, проходячи повз будинок дідуся, ми почули голоси людей, в погребі ховалися люди. Всі, хто ховався в нашому погребі, перейшли сюди, бо німці їх вигнали.

Почалися самі страшні дні. Сусідів стариків через тиждень вбили німці, собаки тягали їхні тіла. Прізвище сусідів Капарник, дуже красиві старики. Вони надіялися, що німці такий народ, який не повинен вбивати і війна довго не протягнеться. Але все вийшло навпаки. В липні місяці 1941 року мама народила брата, назвали його Саша. В такому важкому житті по єврейському звичаю йому необхідно було зробити обрізання. Провів цю операцію рабин Рабинович, а допомагала йому фельдшер-акушерка Геня. (Рабин Рабинович Мойше пройшов важкий Брацлавсько-Печерський концтабір і вижив. Помер він через багато років після війни. В таборі у нього померла дружина, по-звірячому замучений молодший син Гедадь, два сини загинули на фронті). Під час обрізання до нас в будинок зайшли есесівці з собаками, вони зупинилися біля дверей і звеліли продовжити операцію. Акушерка Геня прожила з нами ще один тиждень, нас німці не чіпали, так як їм дуже сподобалася ця операція, яка була зроблена дуже просто і швидко. Пізніше німці дуже по-звірячому замучили Геню, вбили жінку, яка дуже любила життя і була однією з кращих акушерок в Брацлаві.

Дуже страшно згадувати наших радянських полонених: замучені, голодні, майже роздягнуті догола, розміщені вони були в Брацлавській тюрмі і в середній школі.

На початку війни, коли наступали німці, на дорозі по вулиці Леніна було багато мертвих тіл, але де вони були похоронені я до цих пір не можу собі уявити. Роль замучених полонених не зможе описати жоден письменник і не зможе зіграти жоден актор.

В жовтні 1941 р. ми перебували в гетто, жили в будинку Кельменсонів. Вони прийняли нас, адже ми були їх родичами. Гетто було тоді ще велике, так як було багато євреїв з Польщі, Румунії, Чернівецької області. Дорога на Умань була перекрита і всіх зігнали в Брацлавське гетто. У нас не було їжі, голод і

холод...Одного разу мама добралася до нашого дому, на шляху її зустріла дружина директора пивзаводу, по національності вона була німкеня. Жили вони на території пивзаводу, до війни були дуже добрими сусідами. Вона взяла ланцюг від собаки і побила маму до втрати свідомості. Отямившись мама все таки набрала біля дому мороженої картоплі і повернулася в гетто. Пізніше нас поселили біля тюрми в будинку Баховського, так як майже всі були вигнані в Печерський концтабір „Мертва петля”, який знаходився в будинку Брацлавського бухгалтерського технікуму і в Чернишевській семирічній школі. Військовополонені знаходилися в Брацлавській тюрмі і в середній школі № 1.

В гетто нам раз на тиждень дозволялося виходити на пошуки їжі і приносити воду. По воду ми ходили ланцюжком, на нас часто нападали наші ж однолітки і знбущалися як могли, а після війни ми всі ходили в одну школу. Хоч вони і стали лікарями, вийшли в люди, але все рівно забути це неможливо. Тоді я була дуже безсила і не могла сама принести води, мені допомагав Мозя Кельменсен, він ніс свої два відра на коромислі і ще в руках моє відро.

Гетто біля тюрми складалося з 15 будинків, решта будинків були розрушено німцями і своїми людьми. В гетто ми жили всі дуже дружно. Нам всю війну допомагала сім'я Манелісів, які не залишили нас і після війни, поки не повернувся з війни наш батько.

Одного разу німці підігнали до табору машину і загрузили її полоненими з табору, який знаходився в Чернишевській семирічній школі. З гетто в машину попали тільки троє – це я і мої два братики. Нас повезли в бік села Семенки, де всіх полонених закопали заживо в ями. Але нас, мене і братів, привезли назад. Через багато років я взнала, що нас викупила у німців сім'я Манелісів.

Манеліси, поки знаходилися в гетто, збирали їжу у жителів Брацлава, хто що міг принести – сухарі, хліб з кукурудзяної і горохової муки і передавали в Брацлавський і Печерський концтабори. У Манелісів була бабуся Манеліс – Ткач Вітя, вона була дуже набожною, доброю жінкою. Вона мене заставляла носити корзинку з сухарями і кидати сухарі полоненим солдатам, які працювали на будівництві доріг на Семенки і Тульчин, мостили дорогу камінням.

Недалеко від гетто знаходилася німецька комендатура і кухня. Їхню кухню обслуговувала молодь, яку приганяли з Брацлавського табору. Вони рубали дрова, носили воду, чистили картоплю, прибирали приміщення. Хлопців було дуже багато, серед них була одна дівчина. Вони були чи то польськими, чи то румунськими євреями, вони добре володіли німецькою і англійською мовами, тому їх німці тримали в себе на роботі. Їм було від 14 до 18 років. Ці хлопці займалися партизанською діяльністю, вони доручали моїм молодшим братам доставлять невеликі пакети, записки, невеликі клаптики паперу з замітками у визначені місця, під камені. Мені такі доручення не давали, так як я була помітною дівчинкою і могла все зіпсувати а на них маленьких ніхто не звертав уваги. Пізніше цих хлопців по звірячому розстріляли в Грененському лісі. Так як ліс нічого не може розповісти – нам подробиці невідомі. Після визволення їх тіла були перехоронені на Брацлавському єврейському кладовищі. Через багато років їм поставили

пам'ятник, кошти на спорудження пам'ятника були дані Мірошником Олександром, євреєм, вихідцем з Польщі.

В 1942 році мій батько повернувся з полону, перших два місяці його ховали сусіди Супруновичі. А коли він не міг уже там перебувати, батько прийшов в гетто. Всі жителі гетто боялися, що із-за нього всіх розстріляють. Він пішов в комендатуру і сказав, що він полонений. Його побили до на півсмерті і кинули в табір. Через два дні батька повели на роботу, а потім забрали в комендатуру і хотіли стратити. Він просив, що якщо будуть вбивати, хай уб'є німець, а не свій. Німці ніяк не могли зрозуміти його прохання. Його знову побили, всипали не 25, а 50 нагайок, облили водою і він вижив. Коли його спитали – чому він просив, щоб били німці, він відповів, що німці не так сильно б'ють, як свої поліцаї. Батька хотіли ще розстріляти за те, що в сім'ї були комуністи, але залишили живим, так як він був хорошим спеціалістом.

В лютому місяці, коли лід на річці самий товстий, моїх дідуся і бабусю забрали з гетто і помістили в Брацлавську тюрму. З гетто зігнали багато людей начебто для переміщення в Печерський концтабір, але люди знаходилися в тюрмі тиждень. Один раз в день їм дозволялося приносити кип'яток. В один з таких днів мама принесла кип'яток, але в тюрмі вже нікого не було. Сказали, що їх всіх погнали в концтабір. Ввечері прийшов поліцай в гетто, житель села Пархиловка, і розповів мамі, як він вбивав людей. Полонених, в тому числі і моїх бабусю і дідуся. Привезли їх на річку Південний Буг недалеко від Брацлавського пивзаводу. Полонені самі вирубали ополонки, потім німці і поліцаї всіх роздягнули наголо. Першими вбили моїх діда і бабусю, які попросили, щоб їх вбили одночасно однією кулею. Потім їх кинули в ополонку. Слідуючою жертвою була невістка мотузника, далі жінка Леви Грановського з малим грудним дитям. Штиком відірвали дитину, якого вона міцно притискала до грудей і кинули на лід. Дитина довго лежала на льоду, а матір вбили і кинули в ополонку. Я не пишу всіх прізвищ, тому що їх було багато, я була дитиною і не пам'ятала всіх.

На початку війни поліцай, який приходив до мами, обіцяв зберегти життя моїм бабусі і дідуся. Він говорив їм: „Ви не бійтеся, я заберу вас до себе і вам ніхто нічого не зробить”.

Одного разу нас з гетто построїли в колону і всіх жителів гетто і полонених таборів погнали в Печерський концтабір. Хто не міг іти, того відразу розстрілювали. Ми, діти, старалися йти спереду колони, так як якщо почнуть ззаду стріляти, то ми могли б вилізти з-під кучі мертвих тіл, які будуть на нас падати. Нашу сім'ю повернули в гетто, де ми були одні. Через тиждень нас знову уже на підводі вивозять в Печеру, де ми пробули біля місяця, в підвалі Печерського концтабору. І буквально через місяць нас люди з сіл Бортники, Вишківці чи Паланка, я точно не пам'ятаю, пам'ятаю тільки прізвище Рябошапка, перевозять в Брацлавський концтабір, де нас і застав день визволення. Табір був визволений німцем, дуже хорошою людиною, діти називали його „дядьком Фріцем”, який попередив в'язнів, про те, що вже знята охорона табору, а через годину буде каральний загін есесівців. На протязі цієї години хто як міг спасався і старики, і жінки, і діти. Це відбулося на Стрітення 1944 року.

В таборі ми перебували на першому поверсі, зліва друга чи третя кімната під сходами на другий поверх. У дворі технікуму, де розміщувався табір, стояла мармурова статуя лева – тут страчували дітей. В таборі ми харчувалися юшкою якою-небудь і давали хліб з тирси і горохової муки, ранком і ввечері тільки – кип'яток. Табір був обнесений колючим дротом висотою більше 2-х метрів, вийти з табору не міг ніхто. Але одного разу мене з табору, яким вітром – не знаю, забрала сусідка тітка Нюся Пясецька, і відвела до сусідів Супрунович, так як у неї не було дівчаток і вона боялася тримати мене в себе, потім вона забрала ще двох моїх братів і вони в неї прожили два тижні. Німці якимось чином взнали, що у неї єврейські діти і вона мене і братів, вірніше її покійна мати, відвели знову в табір, але як вони це робили до цих пір невідомо, тому що в табір неможливо було ні пройти, ні вийти.

В таборі було дуже страшно, тому що живі і мертві лежали поряд і на полу, і на нарах. Нас розмістив у себе на нарах Давид Мотузник, він нас як міг грів своїм тілом і все просив, молився, щоб ми вижили.

Нам в таборі, хто як міг, допомагали наші сусіди – хто приносив їжу, хто одяг. Це були добрі люди Супруновичі, Островські, Пясецькі, Барановські, Кушнір тьотя Марина, з якими ми до цих пір підтримуємо родинні відносини.

18 березня 1943 року мати народила сестричку, її назвали Естер, в честь єврейського свята Пурім, в честь бабусі, яку по звірячому замучили і кинули в річку. Мати якимось чином, я не пам'ятаю яким, звернулася до румунського священника з проханням про те, щоб її направили народжувати в лікарню. Всі були здивовані, як це мати наважилася піти до священника другої віри. Її дуже добре прийняли і надали допомогу. Вона народила в лікарні, там же їй дали якесь ганчір'я, щоб загорнути дитину. Коли мати лежала в лікарні із табору її відвідала Мучник Гитля, яка принесла трохи супу, на зворотному шляху її німці побили і не було надії на те, що вона виживе. Ця жінка некрасива, вона, як могла, хоча сама була убога до краю, допомагала всім, ділилася останньою крихтою.

З Печерського концтабору в Брацлав брали на роботу в'язнів. Якщо хтось пробував втекти – розстрілювали на місці. Так загинула мати моєї подруги Кабацька Двойра, її вбили і кинули під вбиральню, після війни її тіло перехоронили на єврейське кладовище. В таборі в Печері вона залишила двох дітей - Сіму і поліну. Після війни вони знаходилися в дитячому будинку, пока не повернувся з фронту батько. Зараз вони проживають в м. Тульчин.

Ще будучи в гетто, а потім і в таборі, нас відвідував німець, який добре відносився до нашої сім'ї. Він приходив вечорами і розповідав про події на фронтах. Ми, маленькі діти, підслуховували ці розмови, хоча ми і не розмовляли на німецькій мові, але все розуміли, так як знали єврейську мову. Потім ми про почуте розповідали старшим і одноліткам. Потім він перестав до нас заходити, так як був запідозрений в доброму відношенні до нас. І все ж з його допомогою нам вдалося врятуватися.

На протязі двох годин з табору вдалося втекти всім. Хто не міг ходити, того тягли по снігу чи льоду, але нікого не залишили без допомоги. Поряд з табором було два села: з одного боку Чернишівка – українське село, з другого –

Слобода – руське село. Люди цих сіл дуже добре віднеслися до нас. Не було такого будинку, де б не сховалися люди з табору.

Коли ми тікали батька не було в таборі, він знаходився з другими чоловіками різних національностей в підземеллі, побудованому ще турками, біля єврейського кладовища. Серед тих, що ховалися були Романенко Борис Полікарпович, Сруль і його сини та інші. Ховалися вони тому що їх повинні були вивезти в Німеччину. Перед звільненням Брацлава нашими військами, їм вдалося вирватися зі схованки, яке було виявлено німцями, і переховатися в Шурянському і Гминенському лісах. Там вони пробули до звільнення міста і потім з нашими військами вони пішли на фронт. До кінця війни батько на фронті був чотири рази поранений і був нагороджений медалями.

Після виходу з воріт табору ми направилися до ближнього села Слобода. Нас було п'ятеро дітей у матері. Мати несла грудну сестричку на руках, а мені прийшлося тягти братика, який народився в 1941 році. Його було дуже важко нести, тому що було слизько, холодно, ми були роздягнуті. Я сказала мамі, що далі не можу іти і мама мені сказала, що залиш його на льоду. Ми пройшли метрів 100-200 і мама повернулася до нас і почала дуже плакати, ридати, ніби з неба щось звалилося, і стала просити, умовляти мене щоб я його тягла як зможу. Коли я підійшла до нього, я не могла взяти його на руки, так як його ручки примерзли до льоду і коли я спробувала відірвати їх то шкірка ручок залишалася на льоду.

Нам, такій великій сім'ї, ніхто не міг дати притулок. Брали по одній, по дві людини. Таким чином був врятований Петя Розенберг, який залишився сиротою. Його взяла до себе жінка зі Слободи і ще довго після війни рахувала його своїм сином.

Першим, хто взяв трьох братів був дід Тимко з с. Чернишівка. У нього самого загинули на війні сини. Він обігрів, відмив, відгодував їх, і коли брати ожили, почали плакати і проситися до мами. Дід Тимко шукав нас по всьому селу, але ніхто не хотів сказати де ми, бо боялися один одного. Коли він знайшов нас, ми були в Слободі, сховані в однієї жінки, на жаль ім'я я її не пам'ятаю, бо ми пробули в неї недовго. Потім ми попали в сім'ю Ульянових, у яких ми також не могли всі знаходитися і мене забрала Ксенія Іванівна Борисова. Вона мене сховала на печі, ще гірше лахміття на мене одягла. Першим ділом вона мене постригла і зробила вигляд „дурочки”. Вона сама була вчителькою молодших класів і зуміла мене прикрасити як справжню „дурочку”. Коли я лежала на гарячій печі, весь час заходили німці і шукали євреїв, але коли вони заглядали на піч, відразу ж йшли, думаючи, що я хвора дитина. Так вона змогла спасти мене до самого кінця війни. В останні години перед відступом вони змогли виявити обман і хотіли мене вбити. Ксенія Іванівна викупила мене, зарізавши всіх курей і виставивши їм все, що було в домі. Але вони не встигли ні до чого доторкнутися бо в місто ввійшли наші солдати. Вона направила мене додому. Я пішла. Але не знала до якого будинку мені йти. Першим я попала до нашого табору. Всі вікна були розбиті, дроти в деяких місцях були обірвані, приміщення були розрушено. Потім я пішла до свого гетто. В гетто також були розрушено всі будинки, тільки навпроти були відкриті ворота тюрми, де стояла велика шибениця. І мені згадалося, що коли

ми жили в гетто, на цій шибениці була повішена парашутистка, яку виявили німці, по звірячому катували і мучили в цій тюрмі.

Потім я пішла до свого рідного дому і застала там наших солдат, мами ще не було. Мене прихистила жінка, яка там жила. Через кілька днів прийшла мама з іншими дітьми. Але мама не зі Слободи прийшла, а недалеко від нас жила сім'я Брановських, у яких вони ховалися останніми днями. Починати господарство прийшлося з нуля і наші сусіди, знайомі допомагали хто чим міг: хто їжею, хто принесе надщерблену чашку, тарілку, хто одяг.

Дуже важко все це згадувати, а тим більше описати.

Мені б хотілося нагадати людям всього світу про ті важкі дні, пережиті нашим поколінням, і просити всіх: бережіть мир – це саме головне в житті, не допустити повторення жахів війни.

Є. З. Спектор

м. Вінниця
вул.9-го січня, 73, кв. 5
тел. 2-37-37
17.06.93

Спогади колишнього в'язня Печерського концтабору «Мертва петля» Політмана Єфима Абрамовича (оригінал, додаток б).

Я, Політман Єфим Абрамович, народився 8 січня 1930 року у м. Могилеві-Подільському. Хочу розповісти про ті страждання, які довелося пережити мені, 11-річному хлопцю і моїм рідним в роки окупації з 1941 по 1944 р. моє дитинство було вбите на війні. Я жив із моєю мамою, Коган Генею Ісаківною, дідом Коганом Іциком, бабусею Коган Гітл. Жила з нами ще мамина тітка — Медова Бейла. Батько мій Політман Абрам Борухович в перші дні війни пішов на фронт і загинув у 1944 р.

Німці стрімко наступали, і наша сім'я вирішила евакуюватися. Та зробити це не вдалося. Дійшли до села Борівка, де жила моя тітка Групин Ліза з чоловіком Йосифом і трьома синами. Тітка з родиною виїхала із Борівки і більше ми з ними ніколи не бачилися, їх фашисти вбили під П'ятихаткою. Скоро і ми повантажили речі на віз і доїхали до містечка Томашпіль. Заночували, а на ранок в Томашпіль увірвалися німці. Довелося повертатися в Борівку. В селі Антонівка румуни забрали у нас коней і віз, викинули всі речі на землю. Взяли ми найнеобхідніше й шли пішки 10 кілометрів. Але це був тільки початок наших мук. Прийшли ми в село Борівка, поселилися в будинку моєї тітки, харчувались тими запасами, що в неї залишилися. Одного разу я крутився біля сільради, коли побачив, що приїхали якісь дивні німці. Вони були в чорній формі, а на пілотках у них були череп і кістки. Один з них кинув в мене камінь і крикнув: „Юде!“ Я розплакався, побіг додому і став просити рідних, щоб ми пішли звідси. Вирішили, що спочатку підемо ми з мамою, а дідусь і бабуся потім доженуть нас. Ми вирішили йти в Чернівці, а звідти додому в Могилів-Подільський. Пішли ми обхідцями. Під вечір із села Борівка прибігла одна жінка і розповіла, що есесівці зігнали всіх євреїв до ями біля

лікарні і розстріляли. Їм допомагали місцеві бандити. Так загинули мої дідусь і бабуся. Багатьох євреїв есесівці топили в річці Мурафі. Недовго пожили ми з мамою і бабусею Бейлою в Чернівцях і подалися додому в Могилів-Подільський. Прийшли і почали жити в гетто. Бідували, голодували. Я, 11-річний хлопчисько, намагався вижити усіма силами. Було багато покинутих домів. Я зі своїми друзями Грицьком Куциком та Давидом Маном зламували ці будинки, знімали бляху і продавали її в гетто бляхарям. Вони робили грубки-румунки. Ще ми з друзями тягали дошки та колоди. Це йшло на приготування їжі та на продаж. Мама боялась з'явитися в місті, оскільки її знали як члена партії. Румуни ставились до євреїв краще, ніж німці, але і від них нам діставалось. Коли почали відновлювати міст через Дністер, євреїв ганяли на найважчі роботи. Якщо хтось із старих не міг іти, то він був зобов'язаний взяти за 10 марок когось замість себе. Я часто ходив на заміну. Розповім, як я ледь не загинув. Одного разу я прийшов до моста, який відбудовували. На опорі я побачив дерев'яну колодку непотрібну. Перший проліт вже був готовий. Я пішов по мосту до опори, хотів взяти колодку. Раптом бачу — йде німець, опускається до мене на опору, бере мене за комір і хоче скинути мене в ріку, але мені вдалося розвернутися і вчепитися німцю за ногу, і тут підходить інший німець. Я зрозумів, що він — мій порятунок. Поки вони сварились, я вискочив на міст і втік.

Влітку 1942 євреїв із гетто Могилева-Подільського погнали до села Серебря, там повантажили в ешелон і привезли до станції Рахни. Звідти нас погнали у концтабір с. Печера. Жахливе це було видовище. За брамою нас зустріли євреї із міста Тульчин. Це були вже не люди, а ходячі скелети. Нас, нових смертників, помістили в гаражі і в стайні. Тульчинські євреї казали, що взимку 1941-1942 років гараж був доверху забитий трупами нещасних.

Чим ми харчувались тут, один Бог знає. Ми з мамою обмінювали речі на продукти у місцевих мешканців, які приходили сюди. Поліцаї дивилися на це крізь пальці. Але один з них, Сметанський, був нелюдом. Одного разу у мене на очах він вбив старого єврея пострілом в голову. Раз він ледь не вбив мене за те, що я підібрав на розпалювання залишок молодого дерева, яке два хлопці зрубали на держак до лопати, але я дивом втік. Та серед німців були і порядні люди. Один з них, Леня (прізвища не знаю) вночі випустив нас із мамою та бабусею із табору. Ми дійшли до села Стрільники, заночували в однієї селянки, вона нам дала трохи хліба і молока. Ми по нині вдячні цій добрій жінці. Прийшли в містечко Мурафу, пожили декілька днів, але тут залишатись було небезпечно і ми пішли назад у Могилів-Подільський. Наші митарства продовжувались. Почалась страшна зима 1943 року. Я тоді працював в німецькому госпіталі підсобником на кухні, за роботу мене годували. Так перемучились зиму, а навесні 1943 р. знову почали забирати євреїв в табір м. Ананьєва. В той час ми з мамою і бабусею Бейлою жили на одному подвір'ї з румунськими євреями (їх з Могилева-Подільського нікуди не відсиляли, в табір брали тільки мешканців Могилева). Наш сусід — румунський єврей Езере сховав маму і бабусю під нарами, а я сидів на паркані гетто і чекав. Підійшли два румунських жандарми і єврейський поліцай (були і такі) і цей виродок говорить румунам : „Це моголівський єврей“. Я зліз з паркану і побіг, забіг на

подвір'я госпіталю і тут мене сховав німець-фельдфебель. Ввечері я прийшов додому і побачив маму і бабусю. Сусіду вдалося обдурити жандармів, він сказав, що його сусідок вже забрали і йому повірили.

Надалі до приходу Червоної Армії ми і голодували, і мерзли, та долі було угодно дарувати нам життя. Єфим Політман.

Спогади бувшого малолітнього в'язня Брацлавського і Печерського концтаборів Цирульникової (Рабинович) Євгенії Аронівни (оригінал, додаток 7).

Мені було 14 років, коли прийшли німці. Ми жили в Брацлаві у своєму будинку на вул. Базарній № 1, дім був великий, нас було 6 чоловік сім'ї.

Старший брат Пиня 1921 р. народження навчався у Києві на історичному факультеті університету, звідти його взяли на фронт, брата Яшу 1924 р. народження і батька Арона Лейбовича 1901 р. призвали в армію. Залишились мати Етля Іцківна 1898 р. народження, брат Борис 1930 р. народження і я.

Ми пішки пішли із Брацлава, та невдовзі повернулись назад. Дім був пограбований. Мати була домогосподаркою, батько робітником. З серпня 1941 р. по 31 грудня 1941 р. всіх євреїв зігнали у гетто. В одному будинку жило декілька сімей. Всі повинні були носити жовті шестикутні зірки на правій руці і спині, якщо був виявлений єврей без жовтих зірок, його сильно били, іноді до смерті. З населення гетто брали контрибуцію: грішми, речами, золотом. Євреї віддавали все, щоб тільки не виганяли із Брацлава. Було організовано поліцію, комендатуру. Всіх ремісників щодня брали на роботу і багато з них не поверталися додому.

В жовтні місяці зібрали підлітків 14 — 16 років, у т. ч. і мене, і посадили в тюрму. Там нас не годували, били, поки община не внесла викуп. День і ніч поліцаї, німці, румуни розважалися, стріляли у вікна, двері, часто попадали в людей. Грабували квартири, так тривало до 31 грудня 1941 р. Був сильний мороз і глибокий сніг. О 9 годині ранку нас вигнали із домівок, зігнали в колону і повели.

Хто не міг іти, розстрілювали. Дорогою вибирали дівчат із колони, гвалтували їх на очах у всіх і тут же розстрілювали. Під вечір змучені, холодні, голодні дісталися с. Вишківці, загнали в стайню, де було повно гноївки і так багато хто стояли до ранку, а решта були на вулиці, вранці було дуже багато трупів. До вечора ми добрались до Печери, де був колишній палац графа Потоцького, а потім туб. санаторій, але там вже були люди. Ми розбрелися по кімнатах, коридорах, хто де зміг захопити місце, щоби сісти. В кімнаті, де було по 4 чоловіка, нас опинилося 40 чоловік. Моря чорнил не вистарчить, щоб описати ті жахи, які пережили люди в Печерському фашистському концтаборі „Мертва петля“. Було дуже тісно і брудно. І дуже холодно: жили без скла, без їжі. Місцеве населення: українці, росіяни, поляки приносили, що могли і кидали через високий паркан, але це все не могло допомогти людям.

В Печері не було крематорію, людей не спалювали, а люди помирали від голоду, холоду, тифу. Кожного дня спец. команда вивозила мерців на кладовище, де були викопані рови, і туди скидали трупи. До нас дійшли слухи, що в січні 1942 р. євреїв, які переховувались у Брацлаві, живими кидали в

Південний Буг — це Грановська з двома дітьми, Борух Нона та ін. Я всіх не пам'ятаю, але в цей день було вбито та втоплено більш ніж 50 чоловік: діти, літні люди, жінки. Деяким дітям вдавалося вибратись із табору, вони ходили жебракувати і приносили трохи поїсти рідним. Мій брат Боря ходив з торбинкою і приносив трохи їжі мені і матері. Декілька разів у нього стріляли, а одного разу так побили, що він ледве приповз у табір. Я захворіла на висипний тиф і досі не знаю, як на голому цементі, без ліків і теплого одягу, залишилась жити. У березні 1942 р. почали приїздити машини і вивозити людей, досі невідомо, де знаходяться могили багатьох тисяч людей. Закопували людей живими. Зібрали підлітків і мене у т. ч., повантажили на машину і повезли, ми не знали, куди нас везуть. Та виявилось, що привезли нас у Брацлавський табір, який містився у Чернашівській 7-річній школі по вул. Леніна. Табір був огорожений колючим дротом, охороняли його німці та поліцаї. Комендантом був німець, його звали Годл, а прізвища не пам'ятаю. Спочатку в'язнів було мало, та другого дня почали прибувати машини з людьми з Польщі, Румунії, Молдавії, Бессарабії. Було багато дітей, жінок, літніх людей. На другий день знову приїхали машини і оголосили, що дітей, старших людей, хворих разом з речами везуть у хороший табір. Але всіх розстріляли. І так повторювалось майже кожного дня, тобто привозили людей, сортирували і вивозили.

Нас, підлітків, брали на ремонт дороги, на вантаження каменю, жорстви, а годували один раз на день мішаниною. Нам дуже допомагало місцеве населення. Мені моя шкільна подруга Надя Перепон принесла одяг і часто приносила їжу. На роботу нас водив товстий Артур і поліцай. При Артурі завжди була груба палиця, а поліцай був зі зброєю. Так, що діставалось усім. Кожного дня після роботи, а працювали в любую погоду, нас перелічували. Виявили, що не вистачає 12 чоловік, вишикували нас всіх і кожний 5-й був розстріляний. Оголосили, що якщо протягом 5-ти днів втікачі не знайдуться, розстріляють усіх. Кожного дня, а це було 3 дні поспіль, розстрілювали кожного п'ятого. Через 3 дні 12 чоловік були знайдені — 11 чоловіків і одна дівчина Ента із Молдавії. Всіх зв'язали мотузкою і живцем закопали в землю, після війни їх перепоховали на єврейському цвинтарі. Німці тримали собак, які разом з ними охороняли табір. Часто забирали дівчат 18 — 20 років до себе в черговий пункт і вони вже не повертались.

В кінці 1942 р. фашистський табір почали ліквідувати, мені та Рулі Костянтинівській вдалося втекти, але нас піймали і відвели у фашистський концтабір, який був у приміщенні бухгалтерського технікуму по вул. Ворошилова. Це був ніби робочий табір, нас водили на роботу: ремонт дороги, збирати овочі. Годували один раз на день м'ясом із дохлої конини, вбрані були в лахміття і носили дерев'яні черевики. Руки та ноги були відморожені. Комендант табору сам керував усіма, тобто бив, розстрілював. Кожного дня, щоби заспокоїтись, розстрілював кількох в'язнів. За найменшу провину били до крові, втрати свідомості. Холод, голод, воші дуже мучили нас, але люди допомагали нам, коли ми працювали, приносили хліб, картоплю, деякий одяг. На початку 1943 р. нас всіх вишикували і погнали, але не на роботу, а назад в Печерський концтабір. Матері я там вже не застала, багатьох брацлавчан вже не було серед живих, одні померли, а інших вивезли і живими закопали в

землю. Навкруги лежало багато мертвих дітей, жінок, літніх людей, по них повзали хробаки, не встигали їх ховати. Одного разу мені вдалося втекти із концтабору, потрапила я в дім до дуже доброї жінки в с. Печера Антоніни Левицької, у якої було 5 дітей, вона мене нагодувала, обіграла. Хтось виказав, що я зайшла в цей будинок, з'явилися поліцаї, а за укриття в'язнів розстрілювали всю сім'ю. Антоніна Левицька кинула мене в яму, де зберігалась картопля, без драбини. Не знаю, як я не загинула. Поліцаї шукали по всьому будинку, але на льох кинула хазяйка лахміття. Коли поліцаї пішли, вона мене провела і через пролом в стіні я повернулась у концтабір. Те, що можна було бачити кожного дня, неможливо описати. По території ходили живі трупи, роздягнені, роззуті, скривавлені. Наближалась Червона армія, люди намагались тікати, але майже всіх наздоганяла смерть, стріляли без розбору. Так було вбито багато в'язнів.

Знайшовся мій брат Борис, він приносив деяку їжу. 13 березня 1944 р. нам вдалося втекти з концтабору, ховалися в stodolі. 17 березня 1944 р. стрілянину було чутно зовсім близько і коли ми вийшли на дорогу, то не повірили своїм очам. Проходили воїни — сибіряки, було холодно, але я не відчувала, цілий день стояла на вулиці і плакала від радості, що залишилась жива з братом і від горя, що втратила матір. Пішли пішки додому в Брацлав, та замість будинку була вирва. Нас прихистили знайомі. В концтаборах Брацлава, Печери було більш ніж 30 тисяч в'язнів, а залишилось в живих 740 чоловік. Досі не відомо, де фашисти убивали свої жертви, тобто творили свої темні справи.

До 1988 р. ми, бувші в'язні фашистських концтаборів, були вигнанцями суспільства. Не можна було писати в анкетах, що бувший в'язень концтабору, не приймали в навчальні заклади, на роботу.

Залишилося дуже мало бувших в'язнів фашистських концтаборів. 17 березня 1989 р. був відкритий пам'ятний знак на будівлі бывшего фашистського концтабору с. Печера.

Євгенія Цирульникова біля колишнього концтабору «Мертва петля»⁷

⁷ У 14-річної Євгенії Цирульникової виникла ідея назви гетто. – Виник образ мертвої петлі, і я озвучила його своїм супутникам. І справді: звідти не можна було вибратися, все було оточено поліцаями та жандармами, у ворота впускали живих, а вивозили через них лише мертвих. URL: <http://vlasno.info/spetsproekti/1/istoriya/item/8152-14-richna-vinnychanka-nazvala-hetto-na-vinnychchyni>

Спогади малолітньої ув'язненої нацистського концтабору „Мертва петля” с. Печери Файн Шелі Соломонівни (оригінал, додаток 8).

Я, Файн (по чоловіку Вайсман) Шеля Соломонівна, 1934 р.н., знаходилася в фашистському концтаборі с. Печери з 1941 по 1944 роки..

Пам'ятаю, зимою забрали мою сестричку 1937 р.н., посадили в сани і відвезли, а брат 1931 р.н. залишився в Брацлаві з дядьком, який працював на маслобійні. Моя мати хотіла, щоб я залишилася живою, побачивши на дорозі знайому жінку, сказала їй, щоб вона забрала мене за свою дочку. Батьків забрали, мати помахала мені рукою, щоб я не йшла за ними. Я залишилася стояти біля криниці, де була ця жінка, але вона згодом пішла, а до мене підійшов румун, взяв

рукою за підборіддя і сказав, щоб я йшла додому. Випадково наша сусідка проходила і я їй сказала, що піду з нею в Брацлав.

По дорозі зустріла брата з бабусею, яка направлялася в село Марксово. Вона нам сказала, де переночувати. В цей же день, через загорожу, ми пробралися в наш будинок. Зайшли, а він уже був пустим. Все успіли винести. Тільки в кухні стояв великий мішок з картоплею і в бочці, в якій була вода, лежали срібні ложки.

Будинок наш був з двох половин під однією покрівлею. Хазяїн був по спеціальності скляр, а німці залишали в гетто людей всіх спеціальностей. Він нас став розпитувати, як ми очутилися в Брацлаві. Ввечері, коли стемніло пішли ночувати. Російська жінка нагодувала, висадила нас на піч, а ранком на світанку сказала, щоб ми йшли, так як боялася нас у себе тримати. Бабусю по дорозі забрали в тюрму, а потім побиту, понівечену відправили в концтабір і незабаром вона померла.

Недовго я знаходилася в Брацлаві. Наша тітка, яка залишилася в місті, взяла дозвіл у претора, щоб я знаходилася в них. Але незабаром всіх людей зігнали на площу і відправили в концтабір. Таким чином я знову зустрілася з моїми батьками. А дядько, який працював на олійниці, був кинутий в прорубку річки Південний Буг поліцейськими Брацлава.

Тепер про те, як ми жили в фашистському концтаборі. Палата № 8, в ній жили 50 сімей на цементі, без медичної допомоги, без їжі, мертві і живі – всі разом. Короста, воші, голод, сморід, бруд, чоловіки не голені, зарослі як звірі. Мати залишала нас, а сама вибиралася з великим трудом в села, випрошувати для нас їжу. Повертаючись в табір, треба було платити поліцаю, щоб пропустив з продуктами. Пам'ятаю одного разу маму побили так, що вона втратила свідомість і забрали всі продукти. Батько мій був кравцем і він влаштувався в

майстерні працювати. І так ми з сестрою і матір'ю залишилися живими. Брат наш заболів, коли йшов з матір'ю в село, за ними гналися поліцаї, але вони встигли заховатися. Заночували в кукурудзі і з тих пір він став дуже хворіти. Батько попросив одного лікаря про допомогу і за це був покараний. Брат став помирати. Батько його голкою колов в п'ятки, щоб він довше жив.

Пам'ятаю ще як приїхали в табір фашисти. Стали всіх виганяти, сказали, що будуть брати на роботу, але були вже вириті ями для цих людей. Стали відбирати в одну колону молодих людей, в другу – стариків, в третю – дітей. Побачивши, як фашист бере малих дітей і підкидає як футбольний м'яч, мені стало погано, а батько мене заспокоював. Не всіх в цей день забрали, щастя посміхнулося нашій сім'ї і ми знову зайшли в табір. А тих, що забрали наче б то на роботу, всіх покидали заживо в ями і собаки довго їли трупи. Також пам'ятаю, як при відступі німці не щадили нікого. Була облава есесівців, всі люди дуже налякалися, стали тікати, але фашисти відразу почали стріляти по неозброєним людям. В цей день була вбита молода дівчина, яка хотіла врятуватися втечею. Мати моя також наказала бігти, але я, побачивши вбиту дівчину, не стала бігти. Потім долинули чутки, що скоро нас звільнять, що уже поряд радянські війська. Ми зрозуміли, що треба ховатися, так як при відступі німці можуть всіх перестріляти. Ми пішли в підвал і там діждалися наших солдатів. Була весна. Я з мамою і сестричкою пішки пішли в Брацлав, батько ж пішов раніше. В 1944 р. він пішов, помститися за всіх рідних і близьких, на фронт.

Ось все, що я могла згадати про мої важкі непоправимі юні роки життя.
м. Брацлав вул. Чапаєва, 1

22

Спогади малолітньої ув'язненої нацистського концтабору „Мертва петля” с. Печери Фельдман Фані Григорівни (оригінал, додаток 9).

Я, Фельдман (діво́ча Зусьман) Фаня Григорівна, 1925 р.н., 30 червня. Пишу деякі спогади часів окупації німецько-фашистськими загарбниками смт. Брацлава, тодішнього Брацлавського, а тепер Немирівського району Вінницької обл.

Спогади пишу, починаючи з дня окупації Брацлава в 1941 р.

•••••

23 липня 1941 р. Брацлав був окупований і відразу почалася травля німецькими фашистами євреїв в Брацлаві. Вони відразу арештували 5 чол. євреїв, серед яких були:

Олтер Галицький, пенсіонер;

Хаїм Гершин, він мав до війни постійний двір;

Йосип, із-за свого великого росту він мав вуличне прізвисько „Малий”;
Беньямин Бурдман – приватник-цукерник;
Шмуль Гуральник – кравець.

З них одне тільки понівечене тіло Бурдмана віддали, і його похоронили на кладовищі. Куди фашисти діли решту тіл – ніхто не знав.

1-го серпня 1941 року всіх євреїв Брацлава зігнали в гетто, яке окупанти влаштували на одній вулиці, яку називали Бесарабкою. З собою ніхто нічого не міг взяти. Всі пожитки залишили в своїх домах і окупанти зразу все розграбовували.

І так, ми виявилися по кілька сімей в одному домі.

В моїй сім'ї був батько – 44-х років, братик – 4 роки – Зусьман Арон Григорович, і я, якій тоді було 16 років. Ми попали в дім, де була одна кімната і кухня. Там нас проживало: Сима Вовчок, Цина Вовчок, Нехам Пархиловська, Лея Вовчок, Чарна Вовчок і моя сім'я.

З сім'ї Вовчок ніхто не залишився в живих, всі загинули в концтаборі „Мертва петля” с. Печера.

Із гетто нас почали щоденно, на світанку, виганяти на біржу праці, звідки німці, які стояли в Брацлаві, брали нас на роботу. Хто не йшов дуже швидко, того били до напівсмерті.

Через цю площу біржі праці проходила на роботу завгосп Брацлавської райлікарні Бачинська Стася. Вона мене знала добре і випросила мене у німецьких конвоїрів для роботи в лікарні. Ми з нею пішли, день був дуже теплий, сонячний. Це було в серпні 1941 року. Коли ми з нею переходили шосе, ми побачили натовп людей. Серед натовпу було дуже багато німців, і коли ми підійшли з Бачинською ближче, то побачили страшну картину.

В углу кімнати одного дому, дім був пустий, зараз в цій квартирі проживає Кондрескул Тетяна, стояла гола жінка. Колір її шкіри був темно-коричневий від бензину, який вона лила на себе – спалювала себе заживо. Бачинська Стася і я її знали. Це була акушерка Галицька. Її просто у нас звали Оня. Ми з Бачинською пішли в лікарню, мене Бачинська закрила на складі, а сама взяла лікарняних коней і разом з кучером поїхали за Галицькою. Вони її привезли в хірургічне відділення і в вестибюлі цього відділення її в простині підвісили, щоб тіло ні до чого не торкалося, бо їй було дуже боляче.

Бачинська взяла мене з собою і ми пішли до Галицької, у неї полопалася вся шкіра, особливо на шиї. Пам'ятаю сукровицю на її тілі. Бачинська спитала її, навіщо вона це зробила. Та відповіла, що її чоловіка, Галицького Нахмана, ще гірше мучили, у нього була ще гірша смерть і тому їй нема задля чого жити. На ранок вона померла.

Галицький Нахман був зубним лікарем, і німці його замучили, адже він зразу після початку війни написав статтю в місцеву газету „Шлях Ілліча”, що два його сина пішли захищати Батьківщину, і якщо треба буде, він також піде на фронт. За це його стратили.

Одного разу німці взяли мене на роботу, я все зробила, помила поли, прибрала і вони мене відпустили в 11 годин дня. Я пішла додому, тобто в гетто. По дорозі зустріли мене два жандарми-есесівці, арештували мене, наказали йти в жандармерію, а самі чоботар. Він мені говорить: „А киш”, щоб я тікала, але

втекти я не змогла. Ці фашисти привели мене в будинок, де до війни жив учитель математики Солітерман Моїсей Львович, а в цьому домі був погріб. Вхід до нього був з коридора, всередині будинку і були двері знадвору. Вони мене завели в коридор і наказали відкрити люк, я відкрила. Не встигла я встати, як вони стусаном ноги мене скинули в погріб. Від несподіванки, болі від падіння, я втратила свідомість. Коли прийшла до тями – біля мене було кілька євреїв, вони були польськими євреями, з тих, що евакуювалися до нас з початку другої світової війни.

Ми всі приготувалися до думки, що нас всіх тут вб'ють. Через години дві відкрився люк і на мотузці охоронник-поліцай, українець, опустив корзину з хлібом і сказав, що це мені. Ми цей хліб відразу з'їли. Ввечері цей же поліцай відкрив зовнішні двері із двору, позвав мене і наказав тікати. Що я і зробила. Прибігла в гетто і розказала про все це. Потім я знала, що допомогла мені врятуватися сім'я Мучник. Він був бляхарем і цей Рибаченко встиг йому розповісти. Так Мучники передали хліб і дали грошей, щоб заплатити поліцаю, щоб він мене відпустив. Що стало з іншими, можна тільки здогадуватися.

В ніч на 7 листопада 1941 року в гетто пролунали постріли, стріляли прямо в дома, вікна, двері – куди попало. Стріляли розривними кулями.

Ми особисто, жителі нашого дому, лягли на земляну долівку і пролежали всю ніч так. Ранком, коли затихли постріли, ми вийшли на вулицю і знали, що по сусідству з нами розривною кулею через двері вбитий скляр Зіся, на прізвище „Кузнос”. Він був уже літньою людиною. У нього була розірвана голова на шматки. Німці дозволили його похоронити. Тоді частини голови були завернуті в чисту полотнинку. За два кінці несли голову дві людини, а тулуб несли 4 людини на носилках з 4-х палок. Ці 6 чоловік його і похоронили, більше ніхто не мав права йти на кладовище.

Нас продовжували водити на біржу праці. Стало холодно, мороз, сніг. Німці заставляли нас снігом, крижаною водою, мити поли в залишених євреями пустих домівках або голими руками згрібати сніг з тротуарів, з дороги. Вони говорили, що це нам така кара за те, що ми євреї.

31-го грудня 1941 року ранком німецькі фашисти оточили гетто і нас всіх етапом погнали в концтабір „Мертва петля” с. Печера. З собою ніхто нічого не взяв. Ми були роздягнені, нас зігнали в колону і до вечора 31-го грудня ми прийшли в село Вишковці, де нас загнали в конюшню. Зразу ж почався грабіж, німецькі конвоїри, підлабузники-поліцаї почали грабувати, розвертали грудних дітей, забирали їх ковдри, роздягали дорослих. До ранку було дуже багато мертвих дітей і стариків. Всю ніч вони над нами знущалися як хотіли. Ранком нас погнали в с. Печера. По дорозі вбивали кого хотіли. Вбивали просто ради своєї забави. Так вони вивели з колони дівчину Шпігельман Рахлю. Як вона бідна просилася, як рідні її просили – нічого не допомогло, її розстріляли.

Всі дорога була встлана трупами євреїв.

1-го січня 1942 року ми прийшли в концтабір. Місць в кімнатах не було. Нас, Брацлавських євреїв, загнали в підвальні приміщення на голу цементну долівку. Люди почали відразу помирати як мухи, сотнями. Їх не встигали виносити з приміщень, живі ходили по мертвих, лежали на них.

До дня визволення нас залишилося всього жменька і 16.03.1944 року, ввечері, німці поставили додаткову охорону біля концтабору, біля кожного вікна, біля кожних дверей, на кожному розі стояли есесівці, і ми знали, що це вже нам всім буде кінець.

17 березня 1944 року деякі євреї пробували втекти, але як тільки вони вийшли з дверей, відразу пішли автоматні черги. Була тоді вбита дівчина з Брацлава – Каменобродська Циля. Більше ніхто уже не пробував втекти.

Раптом прибіг один німець, почав щось кричати конвойним есесівцям і ми бачили через вікна, як всі охоронники раптом позалишали пости і втекли, а через півгодини прийшли червоноармійці. Таким чином жменька євреїв залишилася в живих. Після мого звільнення я кожний рік приїжджаю в Печеру на братські могили тисяч невинно загиблих євреїв в німецько-фашистському концтаборі „Мертва петля” в с. Печера і згадую всіх близьких по рідні і близьких по спільному перебуванню в концтаборі.

Підпис.

Спогади колишнього малолітнього в'язня фашистського концтабору „Мертва петля” с. Печери Барішнікова Михайла Яковича

В О С П О М И Н А Н И Е

бывшего малолетнего узника фашистского концлагеря
"Мертвая петля" с.Печоры
БАРИШНИКОВА МИХАИЛА ЯКОВЛЕВИЧА

Я, Барышников Михаил Яковлевич, родился 29 апреля 1936г. Мне было 5 лет, когда началась война. Помню мы спали еще, когда во дворе раздались громки голоса и крики людей. Моя мать вбежала в дом с криком, чтобы мы быстро вставали, потому что немцы всех людей выгоняют из домов. Нас быстро одели, а детей у мамы было четверо, я и трое сестер. Не успела мать одеться, как в дом ворвались немцы. Они начали избивать мою мать и старшую сестру прикладами и выгнали всех во двор. Слышался плач, крики, где-то гремели выстрелы. Мы были очень напуганы, так как не знали, что это такое. Ведь несколько дней тому было радостно и весело, а тут не зная откуда грянула черная туча. Я помню шел холодный дождь, а мы стояли раздетые прижавшись к матери и думали, что мать спасет нас от черной чумы. Так нас всех погна-ли куда-то, но куда никто не знал. Украинцы, которые наблю-дали эту страшную картину, плакали, жалели, но помочь ничем не могли, так как тоже боялись немцев. Помню около нас стояла женщина с маленьким ребенком на руках. Подбежавшая пожилая украинка схватила ребенка и убежала. Немец стукнул мою мать прикладом и мать спотыкаясь повела нас со всеми людьми. Мы все мокрые, голодные шли целый день. Настала ночь. Где-то далеко от нас полыхал костер. Вдруг послышался выстрел. Нам мать сказала, что кого-то расстреляли. Мы хотели кушать, ведь целый день во рту не имели и крошки хлеба. Одни люди говорили, что нас ведут на работу, что дадут нам паек. Наступило утро. Немцы начали всех подымать и гнать этапом дальше. Помню, что людей было очень много: и старики, и дети, и молодые. Я пишу и глаза мне заливают слезы. Вся эта картина моего детства стоит у меня перед глазами. Помню под вечер нас всех пригнали в какой-то высотный "дворец". Каменный высокий забор, сверху колючая проволока, какая-то река журчит. Вот здесь и началась наша "эпопея". Через некоторое время мы узнали, что это

лагерь смерти для евреев. Конечно голод брал свое. Страх-страхом, а кушать хочется. Вот и начали искать лазейку, чтобы выбраться отсюда, побежать в ближайшее село и что-нибудь выпросить. Так думали тысячи людей. Стал вопрос кому и как это сделать. Выбор пал на меня и старшую сестру. Много людей лежало возле забора во всем дворе, на площади, где только было свободное место. Каждый день пригоняли все новых и новых пленных. Мы устроились в подвале, где протекала канализация. Хоть дождь не лил на нас. Целый день я со старшей сестрой бродил вокруг забора, высматривая лазейку. Возле самой речки Южный Буг мы ее нашли. Ночью мы выбрались из лагеря и скрылись в ночной тьме. Мы вбежали в какой-то дом и первое слово, которое мы могли сказать это: "Дайте кусочек хлеба". Спасибо добрым людям. Нас накормили, дали переодеться, обогрели. Хозяйка послала свою дочь к соседке и принесла две торбы с продуктами. Помню хозяйка хотела нас оставить у себя, но как же можно остаться, когда там была голодная наша мать и сестры. Теперь стояла перед нами задача, как проникнуть опять в лагерь незамеченными. Дождались ночи и тем-же путем пробрались в лагерь. Какая была радость, когда нас мать увидела. Так шли дни за днями, за месяцами. Помню мы с сестрой хотели так-же ночью выбраться из лагеря, но нас поймали полицей. Мы лишь потом узнали, что это был старший полицей Сметанский. Сильно избив сестру и меня, нас кинули в лагерь. Долго мы лежали после побоев, нас все болело, но жить хотелось, а жизнь требовала свое. Помню мою мать побили шомполами, что чужие люди ее еле привели. Кормили нас мамалыгой с опилками. Помню старые люди не могли вынести той работы и их там-же пристреливали. Помню зимой мертвых людей вывозили на санях и бросали, как бревна в большую яму, руки, ноги ломались, очень страшно все это вспоминать. Такое мученье тянулось до 1944 года.

Помню раскрылись ворота и в лагерь въехали машины с немцами. Начали сгонять всех людей в машины. для отправки на расстрел, как вдруг въехала машина с немцами и большой черной собакой. Все сразу замерло, все затихло. Мы со страхом смотрели на все это, что творилось вокруг нас. И тот немец с собакой приказал всем возвратиться обратно. в лагерь, видно он был старший. С ним было много немцев и все они

были в черном. Это было уже весной 1944 г. Мы все разбежались кто куда, не зная, что делать. Но утром следующего дня нас освободили партизаны, а вечером зашли войска. Оказывается, что немец с собакой и все те, что были с ним, партизаны. Так я встретил радостный день освобождения из смертного немецкого концлагеря "Мертвая петля". Но старшая сестра не дожидая до победы, ее убили немцы. Не забуду никогда полицаяв: Мельника, Сметанского, Григорьева Василия и других. Не забуду их шопполов на своем детском худом теле. Спасибо всем украинским людям, которые, рискуя своей жизнью, спасали евреев. Если бы не они, нам бы никогда не выжить. Конечно здоровье наше уже подорвано, остались мы больные и калеки, все это отразилось на наше здоровье.

Брацлав

Мои адрес
287232
Винницкая обл.
Брацлав
ул. Шевченко 14
Т. 5-14-89

Спогади малолітньої ув'язненої Печерського нацистського концтабору
Брунштейн-Монастирської Сіти Самойлівни

Воспоминания бывшей малолетней
узницы Печерского немецко-фашистского
концлагеря Брунштейн-Монастырской
Сити Самойловны.

Мне было 9 лет, когда немцы оккупиро-
вали Брацлав. У нас были отец, мать
и старшие две сестры. Отец мой был
инженер.

В начале войны вся наша семья на-
таском эвакуировалась, но по дороге нас
захватили немцы и мы вернулись в Брацлав.
Дом наш был уже разграблен.

В августе месяце 1941 года всех евреев
собрали в гетто, на одну из улиц мещан-
ки. В каждом доме побили по нескольку
семей. Улица, куда поселили всех евре-
ев, была огорожена колючей проволокой, за
пределами которой никто не имел права
входить. Местные начальники подносили
продукты, кто скотину, а кто в
обмен на вещи.

Все евреи носили повязки с вышитыми
шестиконечными звездами на правой руке
и на спине. Ного обнаруживали без повяз-
ки, то удавляли до смерти.

Немцы часто приходили на гетто и
забирали девушек, над которыми зверски
издевались, нередко замучивали до смерти.

Днем и ночью немцы, полиция, жандармы,
развлекались, стреляли в окна и двери квартир.
Особенно мне запомнилось стрельба ночью
с 6⁰⁰ на 7⁰⁰ ноября 1941. В эту ночь было уби-
то много евреев, а одному еврейскому расстреля-
нному голову, когда он вылезал в узкую дверь.
На второй день многих хоронили, а этого
еврейского мозга несли отдувало в платке.

В морозное утро, а в ту зиму были сильные
морозы и большие снегопады, 31 декабря 1941.
Всех евреев вывели с домов на улицу, поотря-
ли в колчанку и погнали. Стариков, детей,
больных расстреливали. По сторонам шли

вооруженные солдаты и полиция.
Отставщика убивали по дороге. Там же все по
направлению с. Почерн. Но нечистоты оставились
в с. Вашиновцах, где всех евреев загнали в котлован
с навозом. Убитые люди оттапливали на улице.
На улице было много трупов. На второй
день и вечеру всех привели в с. Почерн и там же
тапи в зданиях бывшие туберкулезная.
Там уже было много евреев. Люди все разжи-
лись в палатах, коридорах, вестибюлях,
в подвале на полах, цементные плиты сурро-
гатом суррогата так, что правили было трупом
стопку трупов. Повсюду было голодно, темно,
холодно. Графы начали выжигать людей от голо-
да и тифа. Ужаснейших собирали в
сарай, а потом на сапке выводили на кладбище
и бросали на снег. Всех же все трупы склади в
решку. Это было в первую зиму.

Потом, а когда три дня не было хлеба, который
накапливал на кладбище похоронили. Было выжго-
но три десятка евреев.

Некоторые еврействам всех евреев работниками,
но ружьями или бродом запретили, как их солдаты.
А с. Почерн отключили и разрушили.

Однако потеплело два года были замолчали граф-
инки от голода, холода и тифа.

Потом уже раз приходили немцы, отбирали ма-
лодетей людей и выводили на работу. Забрели там
то врезали. В последствии раз забрали всех ро-
дителей и матерей. Били людей отравленными дарами.
Мать родителю отравленными дарами оттого с. Ташкивка,
Вильдмановской общины. Когда дарами была похоронена,
всех работниками. А оттапливали одна. Вместе
с другими похоронили, крадутые от сараях Ва-
шев и полиция, ходила в село выпрашивать еду и
возвращалась в лагерь и нах весткой до реки.

17 марта 1944 года освободили в Москве нас
освободили. Я вернулся в п.п. Франсуа. Родитель-
ский дом был разрушен полностью. Из родных у ме-
ня никого не осталось. Восстановились в Бресте
то, а по оккупации вайды меня взял на воору-
жении гряд, брат отца.

сл. на обороте

Моя

Моя адрес:
287230
Винницкая область
Брацлав
ул. Рангева 7
Т. 5-13-90

Спогади

колишнього в'язня Печерського концтабору Гойфмана Янкеля Срулевича

В О С П О М И Н А Н Н Я

БЫВШЕГО УЗНИКА ПЕЧЕРСКОГО КОНЦЛАГЕРЯ ГОЙФМАНА ЯНКЕЛЯ СРУЛЕВИЧА

Год рождения 1928
 Место жительства г.гг. Брацлав
 Немировского района Винницкой области
 улица К.Маркса 10

В конце июля 1941 года с. Печора Тульчинского района (бывший Шпиковецкий) Винницкой области было оккупировано немецко-фашистскими войсками, мне тогда было 13 лет. След за ними вступили румынские войска. Через некоторое время была установлена временная граница через реку Южный Буг. В Печоре были румыны, а по ту сторону Южного Буга с. Соколец находились немцы.

31 декабря 1941 года нас всех этапом выгнали из домов и поместили в бывшем здании санатории, а до революции было поместье графа Потоцкого. В одну палату загоняли всех семьями женщины, мужчины, детей, стариков и располагали на полу, таким образом, чтобы оставался проход.

Охраняли нас в основном местные полицай, которые зверски издевались над нами. Особенно мне запомнились такие полицай как Сметанский М., Семеренко Р. и другие. А также мне запомнился август 1942 года когда немцы-эсесовцы на автомашинах въехали на территорию лагеря к зданию подъезжали автомашины, а немцы-эсесовцы вместе с полицаями стогнали всех узников и машин. И начали разделять по отдельности мужчин, женщин, детей, стариков. А маленьких детей убивали на месте. Это было ужасно. Все вещи узников были выданы в одну громадную кучу. В это время за селом были уже вырыты траншеи и установлены пулеметы, куда должны были обраскивать узников и расстреливать. Однако, румыны закрыли ворота концлагеря по распоряжению их коменданта, тем самым не дали возможности вывести узников на уничтожение. Тогда всех выгрузили, а машин уехали. Дальнейшее наше пребывание в концлагере было очень тяжелым. Каждый день умирали десятками от голода, холода, болезней. Их вывозили в вырытые траншеи за селом. Все описать невозможно. Нас освободили 17 марта 1944 года.

февраль 1993 года

Гойфман Я.С.

адрес: 227230
 Винницкая область
 Брацлав
 ул. К-Маркса 110
 Т. 5-12-92

Спогади колишньої малолітньої ув'язненої Печерського нацистського концтабору «Мертва петля» Лейзерович Марії Григорівни

із воспоминаний узниці

О лагере о. Петера.

г. Мозель-Подольск. Сюда сначала вояки, немцы
слоняли евреев, з Рубинина, Билу, и прочих хорозов Еврей
Хороз был ограблен, и мотрбей от наводнения.
Стукиши хорозы, и украинские стиб, длетели криста:
В районе отведенном для евреев, по квартирам ютились,
по несколько семей, дружили, поеливши мушкетерами от нас
и в этой коммунари, мизни, у некоторых возникала настальник,
хорошая мизни, и съезжалась Пакля, Билу, ман штейнман, Б
мань кеймань, в их
мань киндерш ю
стафф

ман же - Кунизи, коирт найтресив...

Прозвали усе, стобило, за хорозы миски, но, готовились
страшней суд над евреями.. В тот день, в январе 1942 г.
казалось было, когда семья чужий друг проталась, и все
вбили, нас поймали немцами, заболтали в Тваровски, ко
до отнаде, уже был кадык, потом нас. знали мол
ли оуталась, в Тольман бараке, стали на земле.
Убиватка были сморившие, если кто-то пытался, мотрбей к
Затору и показат вилы з гадя, получил прикладом по холост
Закерью унав, - отпрятаны мозгами. Питалось, как ра
откаввала газей, ластями, когитками, шкарелуной.
Старались спастись партизанами, ластиво ластели, но всегдету ур
Закерью в стегу с убитыми. Списки узников не составились
на з сестрой молодетки - простотами, через забор, долго шли, прости
запросил до Мозель-Подольск, там был дет. дом, и нас туда
ушли.
(см. на обороте).

Фетиды содержатся на помойках.
После освобождения Вильгельм обл. в Човет
проживало в Гермоновской обл. в районе, где у всех
евреев уничтожены, один Бедни-Эр, еще без нацистского
на месте еврейских домов, шниц марг.
Жил, часто снится кошмар, когда девочка, где
2 сестры бежали, из лагеря-смерти
с. Песера, Шнитовского р-на,

Мейзерович Мария Гюз.
4329026

Спогади

колишньої малолітньої ув'язненої Брацлавського і Печерського
нацистських концтаборів Мажбиц (Спектор) Євгенії Зюзівни

ВОСПОМИНАНИЯ

Бышней малолетней узницы Брацлавского
и Печорского фашистских концлагерей

Я, Мажбиц Евгения Зюзевна /Спектор/ родилась 17 сентября 1934 г. в Брацлаве, Немировского района Винницкой области в семье рабочих, потомственных рабочих.

В нашей семье было восемь детей: самый старший брат 1932 года рождения, самый младший 1950 г., братья 1937 г., 1939 г., 1941 г. рождения, сестры 1943 г. рождения /родилась 18 марта в лагере/, 1945 г., До войны мы жили очень хорошо и счастливо. Отец работал, мать занималась хозяйством и воспитанием детей.

Очень хорошо помню самый страшный день 22 июня 1941 г. Я со старшим братом прибежали домой кушать со скалы, где мы каждый день играли в "войну", хотя нас строго запрещали. Старшие пацки говорили "эти черти намграут войну". нас наказывали, но мы все равно играли. И вот видим пацки стоят у репродукторов и плачут, слышая голос Левитана. Буквально через несколько дней отец уходит на фронт, он был 1905 г. рождения. Помню тяжелые минуты прощания во дворе возле капитки. К вечеру отец вернулся со станции Каролина, так как их отправляли на сутки позже. Мать осталась одна с крестничными детьми, при этом беременная последние дни, родила в июне 1941 г. /даты точно не помню/. Родители отца успели эвакуироваться. Мамини родители остались возле нас. Спустя неделю в город вошли немцы, начались бомбежки. Мы все - соседи, родственники прячемся в нашем погребе возле дома. Погреб был большой, так как недавно был выстроен, в погребе было очень много детей. Однажды я вышла на улицу, а когда оказалась на улице стало очень страшно, свистели пули, рвались снаряды. Я знала где лежит ключ от нашего дома. Зашла в дом, сняла с себя платье, т.к. оно очень пахло "погребом". На улице было очень жарко, я осталась в трусах и майке. Достала от шкафа ключ, взяла новые ботинки, которые папа привез с финской войны для старшего брата, на него они были маленькие, а на меня большие. Я быстро перевязала шнурки к ботинкам, положила туда сухарей и коржики, которые мать успела приготовить. Это были последние сухари до конца войны. Мама больше не готовила. Я пошла в город, страшно стращали и уже двигались немецкие

колонны. Недалеко от кинотеатра была библиотека. Там уже были выбиты окна, на улице валялись портреты Сталина и разные книги. На тротуарах лежали мертвые люди, кошки, собаки. Я начала собирать портреты Сталина и набрала их полную майку и очень плакала. Через дорогу стоял дом, где жили родители моей мамы. Дом был закрыт, так как все находилось в нашем погребе. Мне очень было страшно. Я пряталась в подсаднике под каждой скамейкой. У моей бабушки был очень красивый дворик. Всегда на субботу подсадник посыпался песочком, где летними вечерами мы всегда пили чай, но нигде никого не было сейчас. Мне от этого стало страшно и я пошла дальше искать своих родственников. Все пряталось и квартиры были закрыты. Я возвращалась назад меня увидели две девушки-сестры, на них говорили "старые девы". Они меня захватили в свой дом и по очереди прятали под свои юбки. Попозже их зверски замучили немцы. Когда я у них начала плакать, захотела домой, они не могли выдержать моих слез и решили отвезти меня домой. По дороге, проходя мимо дома дедушки мы услышали голоса людей, в погребе прятались люди, все те кто прятался в нашем погребе, им пришлось перейти сюда, когда немцы их выгнали.

Начались самые страшные дни, соседей стариков через неделю убили немцы, собаки гаскали их тела. Фамилия соседей Капарник, очень красивые старики, они надеялись, что немцы такой народ, который не должен убивать и война долго не протянется, но все вышло наоборот. В июле месяце 1941 г. мама родила брата, назвали его Саша, и в такой тяжелой жизни по еврейскому обычаю ему необходимо было сделать обрезание. Провел эту операцию равин Рабинович а помогала ему фельдшер акушерка Геня./Равин Рабинович Мойше прошел тяжелый Брацлавско-Печорский концлагерь и выжил, умер он спустя много лет после войны. В лагере у него умерла жена, зверски замучен младший сын Гедань, два сына погибли на фронте/. Во время обрезания к нам в дом зашли эсесовцы с собаками, они остановились у двери и велели продолжать операцию. Акушерка Геня прожила с нами еще одну неделю, нас немцы не трогали, так как им очень понравилась эта операция, сделана она была очень просто и быстро. Позже немцы очень зверски замучили Геню, убили женщину, которая очень любила жизнь и была одной из лучших акушерок в Брацлаве.

Очень страшно вспоминать наших советских пленных: замученные, голодные, почти раздетые догола, размещены они были в Брацлавской тюрьме и в средней школе.

В начале войны, когда наступали немцы, на дороге по улице Ленина

было много мертвых тел, но где они похоронены я до сих пор не могу себе представить. Роль замученных пленных не может описать ни один писатель и не может сыграть ни один артист.

В октябре 1941 г. мы находимся в гетто, жили в доме Кельменсонов они пригнали нас, так как мы их родственники. Гетто было тогда еще большое, так как было много евреев из Польши, Румынии, Черновицкой области. Дорога на Умань была перекрыта и их всех согнали в Брацлавское гетто. У нас не было еды, голод и холод... Однажды мама добралась к нашему дому, по пути ее встретила жена директора пивзавода, по национальности она была немка, жили они на территории пивзавода, до войны были очень хорошими соседями. Она взяла цепь от собаки и забрала маму до потери сознания. Очнувшись мама все-таки набрала возле дома мороженой картошки и вернулась в гетто. Позже нас поселили возле тюрьмы в доме Баховского, так как почти все были угнаны в Печерский концлагерь "Мертвая петля", - ~~камеры~~ в здании Брацлавского бухгалтерского техникума находился Брацлавский концлагерь, лагерь также находился в Чернышевской семилетней школе. Военнопленные находились в Брацлавской тюрьме и в средней школе № 1.

В гетто нам раз в неделю разрешалось выходить на поиски еды и принести воду. По воду мы ходили цепочкой, на нас часто нападали наши же сверстники и издевались как могли, а после войны мы ходили все в одну школу. Хотя они и стали врачами, выжили в лагере, но все равно забыть этого не возможно. Тогда я была очень обесшечена и не могла сама принести воды, мне помогал Мозя Кельменсон, он нес свои два ведра на коромысле и еще в руках мое ведро.

Гетто возле тюрьмы состояло из 15 домиков, остальные дома были разрушены немцами и своими людьми. В гетто мы жили все очень дружно. Нам всю войну помогала семья Манелисов, которые не оставили нас и после войны, пока не вернулся с фронта отец.

Однажды немцы подошли к лагерю машину и загрузили ее пленными из лагеря, который находился в Чернышевской семилетней школе, из гетто в машину попали только трое - это я и мои два братика. Нас повезли в сторону села Семенки, где всех пленных живо закопали в ямы. Но нас, меня и братьев, привезли обратно. Спустя много лет я узнала, что нас выкупили у немцев семья Манелисов.

Мамеишем, пока находились в гетто, собирали еду у жителей Брацлава, кто что мог принести - сухари, хлеб из кукурузной муки и горохово⁴, и передавали в Брацлавские, Печорский концлагеря. У Манеилов была бабушка Мане⁵и⁶и-Ткач Витя, она была очень набожной, доброй женщиной. Она меня заставляла носить конзипку с сухарями и бросать пшеницу солдатам, которые работали на строительстве дорог на Семеники и Тульчи, мостили дорогу камнями.

Недалеко от гетто находились немецкая комендатура и кухня. Их кухню обслуживали молодые ребята, которых пригнали из Брацлавского лагеря. Они рубили дрова, носили воду, чистили картошку, убирали помещики. Ребят было очень много, среди них была одна девушка. Они были не те польскими, не те румынскими евреями, они хорошо владели немецким и английским языками, поэтому их немцы держали у себя на работе. Им было от 14 до 18 лет. Эти ребята занимались партизанской деятельностью, они поручали своим младшим братьям доставлять небольшие пакеты, записки, небольшие кусочки бумаги с заметками в определенные места, под камни. Мне такие поручения не давали, так как я была заметной девочкой и могла все испортить, а на них маленьких никто не обращал внимание. Позже этих ребят зверски расстреляли в Грешанском лесу, так как лес ничего не может рассказать, нам подробности неизвестны. После освобождения их тела были перезахоронены на Брацлавском еврейском кладбище. Спустя много лет им поставили памятники, средства на сооружение памятника были даны Игровником Александром, евреем выходцем из Польши.

В 1942 году мой папа вернулся из плена, первых два месяца его прятали соседи Суприновичи. А когда он не мог там находиться, отец пришел в гетто. Все жители гетто боялись, что из-за него расстреляют всех. Он пошел в комендатуру и сказал, что он пленник. Его там избивали до полусмерти и бросили в лагерь. Через два дня отца повели на работу, а затем забрали в комендатуру и хотели убить. Он просил, что если будут убивать, пусть убьет немец, а не свой. Немцы никак не могли понять его просьбу. Его опять избивали, вояпали не 25, а 50 нагаек, облили водой, и он выжили. Когда они спросили его почему он просил, чтобы били немцы, он ответил, что немцы не так сильно бьют, как свои полицаи. Отца хотели еще расстрелять за то, что в семье были коммунисты, но оставили живых, так как он был хороший специалист.

В феврале месяце, когда лед на реке самый толстый, моих дедушку и бабушку забрали из гетто и повезли в Брацлавскую тюрьму. Из гетто согнали много людей, для перемещения якобы в Печерский концлагерь, но люди находились в тюрьме неделю. Один раз в день им разрешалось приносить кипяток. В один из таких дней мама принесла кипяток, в тюрьме уже не было никого и сказали, что их уже угнали в концлагерь. Вечером пришел полицай в гетто, китель села Паркиновка, и рассказал маме, как он убивал людей. Пленных, в том числе и моих бабушку и дедушку, привезли на реку Бжний Буг недалеко от Брацлавского пивзавода. Пленные сами вырубали проруби, затем немцы и полицай всех раздели наголо. Первыми убили моих дедушку и бабушку, которые попросились, чтобы их убили одновременно одной пулей, затем их сбросили в прорубь. Следующей жертвой была невестка мотузника, дальше жена Леви Грановского с маленьким грудным ребенком. Штыком оторвали ребенка, которого она крепко прижимала к груди и бросили на лед, который догдо еще лежал на льду. А мать убили и бросили в прорубь. Я не пишу всех фамилий, потому что их было много, а я была ребенком и не помню всех.

В начале войны, полицай, который приходил к маме, обещал сохранить жизнь моим бабушке и дедушке, он говорил им: "Вы не бойтесь, я заберу вас к себе и вам никто ничего не сделает".

Однажды нас из гетто построили в колонку и всех жителей гетто и пленных лагерей погнали в Печерский концлагерь. Кто не мог идти, того сразу стреляли. Мы дети старались идти впереди колонки, так как если станут сзади стрелять, то мы могли бы над этими людьми вылезти из-под кучи мертвых тел, которые будут на нас падать. Нашу семью вернули на гетто, где мы были одни. Через неделю нас опять уже на подводе увозят в Печеру, где мы пробыли около месяца, в подвале Печерского концлагеря. И буквально через месяц нас люди из сел Бортники, Вышковцы или Паланка, я точно не помню, помню только фамилию Ябешанка, перевозят в Брацлавский концлагерь, где нас и застал день освобождения. Лагерь был освобожден немцем, очень добрым человеком, дети называли его дядей Фрицем, который предупредил узников, о том что снята охрана лагеря а через час будет карательный отряд эсэсовцев. В течение этого часа кто-как мог спасался и старики, и женщины, и дети, это произошло на стритения 1944 г.

В лагере мы находились на первом этаже, слева вторая или третья комната под лестницей на второй этаж. Во дворе техникума где размещался лагерь, стояла мраморная скульптура пьеза здесь казнили детей. В лагере мы питались похлебкой какой-нибудь и давали хлеб из опилок и гороховой муки, утром и вечером только кипяток. Лагерь был обнесен колючей проволокой вышиной более 2-х метров, выйти из лагеря никто не мог. Но однажды меня из лагеря, какими судьбами не зная, забрала соседка тетя Нюра Пясецкая, и отвела к соседям Супринович, так как у нее не было девочек и она боялась держать меня у себя, потом она забрала еще моих двоих братьев и они у нее прожили две недели. Немцы каким-то образом узнали, что у нее еврейские дети и она меня и братьев, вернее ее покойная мать, отвела опять в лагерь, но как они это делали до сих пор неизвестно, потому что в лагерь нельзя было ни пройти, ни выйти.

В лагере было очень страшно, потому что живые и мертвые лежали рядом и на полу, и на нарах. Нас приютит у себя на нарах Давид мотузник, он нас как мог согревал своим теплом и все просил, молил, чтобы мы выжили.

Нам в лагере кто-как мог помогали наши соседи - кто приносил еду, кто одежду. Это были добрые люди Суприновичи, Островские Пясецкие, Барановские, Кушир тетя Марина, с которыми мы до сих пор поддерживаем родственные отношения.

18 марта 1943 года мать родила сестричку, ее назвали Эстер, в честь еврейского праздника пурим, в честь бабушки, которую зверски замучили и бросили в реку. Мама каким-то образом, я не помню каким, обратилась к румынскому священнику с просьбой о том, чтобы ее направили рожать в больницу. Все были удивлены, как это мама решилась пойти к священнику иной веры. Ее очень хорошо приняли и оказали помощь. Она родила в больнице, там же ей дали какое-то граье, чтобы завернуть ребенка. Когда мама лежала в больнице из лагеря ее посетила Мучник Гитля, которая принесла немного супа, на обратном пути ее немцы избили и не было надежды на то, что она выживет. Эта женщина некрасивая, она как могла, хотя сама была нищая до предельности, помогала всем, делалась последней крошкой.

Из Печерского концлагеря в Брацлав брали на работу узников. Если кто-то пытался бежать расстреливали на месте. Так погибла мать моей подруги Кабацкая Двойра, ее убили и бросили под туалет, после войны ее тело перенесли на еврейское кладбище. В лагере в Печере она оставила двоих детей - Симу и Полину. После войны

они находились в детском доме, пока не вернулся с фронта отец. Сейчас они проживают в г. Тульчине.

Еще будучи в гетто, а затем и в лагере, нас посещал немец, который хорошо относился к нашей семье, он приходил вечерами и рассказывал о событиях на фронтах. Мы маленькие дети подслушивали эти разговоры, хотя мы и не разговаривали на немецком языке, но все понимали, так как знали еврейский язык. Затем мы уже услышанном рассказывали старшим еврейкам. Потом он перестал к нам заходить, так как был заподозрен в хорошем отношении к нам. И все-же с его помощью нам удалось спастись.

В течение двух часов из лагеря удалось убежать всем. Кто не мог ходить, того тащили по снегу, яду, но никого не оставили без помощи. Рядом с лагерем было два села по одну сторону Чернышевка - украинское село, по другую - Слобода - русское село. Люди этих сел очень хорошо относились к нам. Не было такого дома где бы не спрятались люди из лагеря.

Когда мы бежали отца не было в лагере, он находился с другими мужчинами разных национальностей в подземелье, построенном еще турками, возле еврейского кладбища. Среди прятавшихся были Романенко Борис Поликарпович, Сруль и его сыновья, и другие. Прятались они потому что их должны были угнать в Германию. Перед освобождением Брацлава нашими войсками, им удалось вырваться из убежища, которое было обнаружено немцами, и перепрятаться в Шуряском и Гриневском лесах. Там они пробыли до освобождения города и затем с нашими войсками они ушли на фронт. До конца войны папа на фронте был четыре раза ранен и был награжден медалями.

После выхода из ворот лагеря мы направилась в ближайшему селу Слобода. Нам было пятеро детей у мамы. Мама несла грудную сестренку на руках, а мне пришлось тащить братика, который родился в 1941 году. Его было очень трудно нести, потому что было скользко, холодно, мы были раздеты. Я сказала маме, что дальше не могу идти и мама мне сказала, что оставь его на льду. Мы прошли метров 100-200 и мама повернулась к нам и начала очень плакать, рыдать, как будто с неба что-то свалилось, и стала просить, умолять меня чтобы я его тащила как смогу. Когда я подошла к нему, я не могла взять его на руки, так как его ручки примерзли ко льду и когда я попыталась оторвать их то концы ручек оставались на льду.

Нас, такую большую семью, никто не мог приютить. Браки по одному по два человека. Таким образом были спасены Петя Розенберг, который остался сиротой. Его взяла к себе женщина со Слободы и еще долго после войны считала его своим сыном.

Первым кто взял троих братьев был дед Тышко из с. Чернышовка. У него самого погибли на фронте сыновья. Он обогревал, отмыл, откорректировал их и когда братья ожили, начали плакать и проситься к маме. Дед Тышко искал нас по всей деревне, но никто не хотел сказать где мы, так как боялись друг друга. Когда он нашел нас, мы были в Слободе, спрятамы у одной женщины, к сожалению имени ее я не помню, так как мы пробыли у нее недолго. Затем мы попали в семью Ульяновых, у которых мы тоже не могли все находиться и меня забрала Ксения Ивановна Борисова. Она меня спрячала на печке, еще хумке похмотья на меня одена, первым делом она меня постригла и сделала вид "дурочки". Она сама была учительница младших классов и сумела меня разукрасить в самую настоящую "дурочку". Когда я лежала на горячей печке, все время заходили немцы и искали евреев, но когда они заглядывали на печку, они сразу же уходили, подумав что я больной ребенок, так она смогла меня спасти до конца. Последние часы перед отступлением, они обнаружили обман и хотели меня убить, Ксения Ивановна выкупила меня, зарезав всех кур и выставила им все что было в доме. Но они не успели ни к чему прикоснуться, как в город вошли наши солдаты. Она направила меня домой. Я пошла и не знала к какому дому мне идти. Первым я попала к своему лагерю. Окна были выбиты, проволока в некоторых местах была оборвана и стояло разрушенное здание. Затем я пошла к своему гетто. В гетто также были разрушены все дома, только напротив были открыты ворота тюрьмы, где стояла большая виселица. И мне вспомнилось, что когда мы жили в гетто, на этой виселице была повешена парашютетка, которую обнаружили немцы и зверски пытали и мучили в этой тюрьме.

Потом я пошла к своему родному дому и застала там наших солдат, мамы еще не было. Меня приютила женщина, которая там жила. Через несколько дней пришла мама с остальными детьми, но мама не со Слободы пришла, а недалеко от нас жила семья Браиловских у которых они притажились последние дни. Начинать хозяйство пришлось с нуля и наши соседи, знакомые помогали кто чем мог; кто едой, кто принес наваренную чашку, тарелку, кто одежду.

Очень трудно все это вспоминать, а тем более описать.

Мне бы хотелось напомнить людям всего мира о тех тяжелых днях, пережитых нашим поколением, и просить всех берегите мир - это самое главное в жизни, не допустить повторения ужасов войны.

Е.З.Спектр

г.Винница,
ул.9-го января, 73, кв.5
тел.2-37-37

17.06.93

Спогади колишнього в'язня гетто «Мертва петля» Політмана Єфіма Абрамовича

МОЕ ДЕТСТВО В ГЕТТО

Я, Политман Ефим Абрамович, родился 8 января 1930 года в г.Могилев-Подольском . Хочу рассказать и х о тех страданиях, которые пришлось пережить мне, 11-летнему мальчишке и моим родным в годы оккупации с 1941 по 1944г. Мое детство было «бито» на войне. Я жил с моей мамой Коган Геней Цсааковной, дедом Коган Ицком, бабушкой Коган Гитл. Жила с нами еще мамича тетя – Медовая Бейла. Отец мой, Политман Абрам Борухович в первые дни войны «шел на фронт» и погиб в 1944 году. Немцы стремительно наступали, и наша семья решила эвакуироваться. Но сделать это не удалось. Дошли до села Боровка, где жила моя тетя Гринин Лиза с мужем Иосифом и тремя сыновьями. Тетя с семьей выехала из Боровки и больше с нами мы никогда не виделись, их фашисты «били» под Пятихаткой. Скоро

и мы погрузили вещи на подводку и доехали до местечка Томашполь. Заочевали, а наутро в Томашполь ворвались немцы. Пришлось возвращаться в Боровку. В селе Антоновка румыны отняли у нас лошадей и подводку, выкинули все вещи на землю. Взяли мы самое необходимое и шли пешком 10 километров. Но это было только началом наших мучений. Пришли мы в село Боровка, поселились в доме моей тети, питались теми запасами продуктов, что у нее остались. Однажды я крутился возле сельсовета, когда увидел, как что приехали какие-то странные немцы. Они были в черной форме, а на пилотках у них были череп и кости. Один из них кинул в меня камень и крикнул: "Уде!" Я разрыдался, прибежал домой и стал просить родных, чтобы мы ушли отсюда.

Решили, что сначала уйдем мы с мамой, а бабушка с бабушкой потом догонят нас. Мы решили идти в К Черновцы, а оттуда домой, в Могилев-Подольский. Пошли мы окольными путями. К вечеру из села Боровка прибежала одна женщина и рассказала, что эсэсовцы согнали всех евреев к яме около больницы и расстреляли. Им помогали местные бандиты. Так погибли мои бабушка и бабушка. Многие

евреев те же эсэсовцы утопили в речке М-рафа. Немного пожили мы с мамой и бабушкой Бейлой в Черновцах и подались домой в Могилев-Подольский.

Пришли и начали жить в гетто. Бедствовали, голодали.

Я, 11-летний мальчишка, пытался выжить всеми силами.

Было много брошенных домов. Я со своими друзьями Гришей Кичыком и Давидом Мачом ломали эти дома, снимали жести и продавали ее в гетто жестиачикам. Они делали печурки-р-мышки. Еще мы с друзьями таскали доски и бревна. Это шло для приготовления пищи и на продажу. Мама боялась появиться в городе, так как ее знали как члена партии.

Румыны относились к евреям лучше чем немцы, но и от них нам доставалось. Когда начали восстачавливать мост через Днестер, евреев гоняли на самые тяжелые работы. Если кто-то из стариков не мог идти, то он был обязан взять за 10 марок кого-то вместо себя. Я часто ходил взамен. Расскажу, как я чуть не погиб.

Однажды я пришел к строящемуся мосту. Первый пролет уже был готов. На опоре я увидел деревянную колодку-чечужку. Я пошел по мосту к опоре, хотел взять ко-

лодки. Вдруг вижу - идет немец, опускается ко мне на опоры, берет меня за шиворот и хочет сбросить в реку, но мне удалось развернуться и цепиться немцу за ноги и тут подходит другой немец. Я понял, что он - мое спасение. Пока они ругались, я выскочил на мост и удрал.

Летом 1942 евреев из гетто Могилева-Подольского погнали к селу Серебня, там погрузили в эшелон и привезли к станции Рахны. Отсюда всех погнали в концлагерь с.Печора. Страшное это было зрелище. За воротами нас встретили евреи из города Тальчин. Это были уже не люди, а ходячие скелеты. Нас, новых смертников, поместили в гараже и в комнате. Тальчинские евреи говорили, что зимой 1941-42 годов гараж был доверху забит трупами несчастных.

Чем мы питались, здесь один Бог знает. Мы с мамой обменивали вещи на продукты у местных жителей, которые приходили сюда. Немцы Полицаи смотрели на это сквозь пальцы. Но один из них, Еметанский, был извергом. Однажды, у меня на глазах он убил старика-еврея выстрелом в голову. Раз он чуть не

«бил меня» бил мя, за то, что я подобрал на
растопку остаток молодого дерева, которое два
парня срубил на черенок к лопате, но я чудом
«бежал». Но среди немцев были и порядочные люди.
Один из них, Леня /фамилии не знаю/ ночью вы-
и бабушкой
пустил нас с мамой из лагеря. Мы дошли до села
Стрельники, заочевали у одной крестьянки, она
нам дала немного хлеба и молока. Мы по сей день
благодарим эту добрую женщину. Пришли в Местечко
Мираф, жили несколько месяцев дней, но здесь
оставаться было опасно и мы снова пошли в Мо-
гилев-Подольский. Наши мытарства продолжались.
Началась страшная зима 1943 года. Я тогда работал
в немецком госпитале подсобником на кухне, за ра-
боту меня кормили. Так пережились зиму, а весной
1943 опять начали забирать евреев в лагерь г.Анать-
ев. В это время мы с мамой и бабушкой Бейлой жили
в одном дворе с римскими евреями /их из Могилев-
Подольска никогда не отсылали в лагерь брали только
могилевчан/. Наш сосед-римский еврей Эзере спрятал
мам и бабушку под нарами, а я сидел на заборе гетто

и ждал! Подошли два румынских жандарма и еврейский полицай /были и такие/ и этот выродок говорит румынам: "Это могилевский еврей". Я слез с забора и побежал, прибежал во двор госпиталя и здесь меня спрятал немец-фельдфебель. Вечером я пришел домой и увидел маму и бабушку. Соседу удалось обмануть жандармов, он сказал, что его соседок уже забрали и ему поверели.

Дальше до прихода Красной Армии мы и голодали, и мерзли, но судьбе было угодно даровать нам жизнь.

Ефим ПОЛИГМАН

**Спогади колишнього в'язня концтабору «Мертва петля»
Цирульникової (Рабинович) Євгенії Аронівни**

ВОСПОМИНАНИЯ БЫВШЕЙ МАЛОЛЕТНЕЙ УЗНИЦЫ
БРАЦЛАВСКОГО И ПЕЧОРСКОГО ФАШИСТСКИХ КОНЦЛАГЕРЕЙ
(РАБИРОВИЧ Е.А.) ЦИРУЛЬНИКОВОЙ ЕВГЕНИИ АРОНОВНЫ.

Мне было 14 лет, когда пришли немцы. Мы жили в Брацлаве в своем доме на ул. Базарной № 1, дом был большой, нас было 6 человек семьи.

Старший брат Пиня 1921 г. рождения учился в Киеве на историческом факультете университета, оттуда его взяли на фронт, брата Яшу 1924 г. рождения и отца Арона Лейбовича 1901 г. призвали в армию. Осталась мать Этля *Цирульникова* 1898 г. рождения, брат Борис 1930 г. рождения и я. Мы пешком ушли из Брацлава, но вскоре вернулись обратно. Дом был ограблен. Мать была домохозяйкой, отец рабочим. С августа 1941 г. по 31 декабря 1941 г. всех евреев согнали в гетто. В одном доме жило несколько семей. Все должны были носить желтые 6 конечные звезды на правой руке и спине, если был обнаружен еврей без желтых звезд, его сильно избивали, а иногда до смерти. С населения гетто брали контрибуцию: деньгами, вещами, золотом. Евреи отдавали все, чтобы только не выгоняли из Брацлава. Была организована полиция, комендатура. Всех ремесленников каждый день брали на работу и многие не возвращались домой.

В октябре месяце собрали подростков 14-16 лет, в т.ч. и меня и посадили в тюрьму. Там нас не кормили, избивали, пока община не внесла выкуп. Днем и ночью полицаи, немцы, румыны развлекались, стреляли в окна, двери, часто попадали в людей. Грабили квартиры, так продолжалось до 31 декабря 1941 г. Был сильный мороз и глубокий снег. В 9 часов утра нас выгнали из домов, согнали в колонну и повели. Кто не мог идти, расстреливали. По дороге выбирали девушек из колонны, изнасиловали их на глазах у всех и тут же расстреливали. К вечеру усталые, холодные, голодные добрались до с. Вышковцы, загнали в конюшню, где было полно навоза и так многие стояли до утра, а остальные были на улице, утром было очень много трупов. К вечеру мы добрались до Печоры, где был бывший дворец графа Потоцкого, а потом туб. санаторий, но там уже были люди. Мы разбрелись по комнатам, коридорам,

кто где смог захватить место, чтобы сесть. В комнате, где было по 4 человека, нас оказалось 40 человек. Моря чернил не хватит, чтобы описать те ужасы, которые пережили люди в Печорском фашистском концлагере "Мертвая петля".

Было очень тесно и грязно. И очень холодно: жили без стекол, без еды. Местное население: украинцы, русские, поляки приносили что могли и бросали через высокий забор, но это все не могло выручить людей.

В Печоре не было крематория, людей не сжигали, а люди умирали от голода, холода, тифа. Каждый день спец.команда вывозила мертвецов на кладбище, где были выкопаны рвы и туда сбрасывали трупы. К нам дошли слухи, что в январе 1942г. евреев, которые прятались в Брацлаве, живыми бросали в Южный Буг - это Грановская с двумя детьми, Борух Иона и др. Я всех не помню, но в этот день было убито и утоплено более 50 человек: дети, старики, женщины. Некоторым детям удавалось выбраться из лагеря, они ходили побираться и приносили немного поесть родным. Мой брат Боря ходил с торбочкой и приносил немного еды мне и матери. Несколько раз в него стреляли, а один раз так побили, что он еле приполз в лагерь. Я заболела сыпным тифом и до сих пор не знаю, как на голом цементе без лекарств и теплой одежды остались жить.

В марте 1942 г. начали приезжать машины и вывозить людей, до сих пор неизвестно, где находятся могилы многих тысяч людей. Закапывали жертвы живыми. Собрали подростков и меня в т.ч., погрузили на машину и увезли, мы не знали куда нас везут. Но оказалось, что привезли нас в Брацлавский фашистский лагерь, который размещался в Чернашевской 7-летней школе по ул.Ленина. Лагерь был огорожен колючей проволокой, охраняли его немцы и полицаи. Комендантом был немец, его звали *Годд*, а фамилии не помню. Сначала узников было мало, но на второй день начали прибывать машины с людьми из Польши, Румынии, Молдавии, Бессарабии. Было много детей, женщин, стариков. На второй день снова приехали машины и объявили, что детей, стариков, больных вместе с вещами везут в хороший лагерь. Но всех расстреляли. И так повторялось почти каждый день, т.е. привозили людей, сортировали и увозили.

Нас, ¹²подростков, брали на ремонт дороги, на погрузку камней, жерствы, а кормили один раз в день похлебкой. Нам очень помогло местное население. Мне моя школьная подруга Надя Перепон принесла одежду и часто приносила еду. На работу нас водил толстый немец Артур и полицаи. При Артуре была всегда толстая палка, а полицаи были с оружием. Так, что доставалось всем. Каждый день после работы, а работали в любую погоду, нас пересчитывали. Обнаружили, что нехватает 12 человек, построили нас всех и каждый 5 был расстрелян. Объявили, что если на протяжении 5 дней беглецы не найдутся, расстреляют всех. Каждый день, а это было 3 дня подряд, расстреливали каждого пятого. Через 3 дня 12 человек были найдены - 11 мужчин и одна девушка. Энта из Молдавии. Всех связали веревкой и живьем закопали в землю, после войны их перезахоронили на еврейском кладбище. Немцы держали собак, которые вместе с ними охраняли ~~ж~~ лагерь. Часто забирали девушек по 18-20 лет к себе в дежурку и они уже не возвращались.

В конце 1942 г. фашистский лагерь начали ликвидировать, мне и Руле Константиновской удалось бежать, но нас споймали и отвели в фашистский концлагерь, который был в помещении бухгалтерского техникума по ул. Ворошилова. Это был вроде рабочий лагерь, нас водили на работу : ремонт дороги, собирать овощи. Кормили один раз в день мясом из дохлой конины, одеты были в лохмотья и носили деревянные ботинки. Руки и ноги были обморожены. Комендант лагеря сам управлял всеми, т.е. бил, расстреливал. Каждый день, чтобы успокоить, расстреливал несколько узников. За малейшую провину били до крови, потери сознания. Холод, голод, вши очень мучило нас, но люди помогали нам, когда мы работали, приносили хлеб, картошку, кое-какую одежду. В начале 1943 г. нас всех построили и погнали, но не на работу, а обратно в Печорский концлагерь. Матери я уже там не застала, многих брацлавчан уже не было в живых, одни умерли, а других вывезли и живыми закопали в землю. Кругом лежало много мертвых детей, женщин, стариков, ~~до~~ им ползали черви, не успевали их хоронить. Один раз мне удалось сбежать из концлагеря, попала я в дом к очень хорошей женщине в с.Печора Антонине Левицкой, у которой было 5 детей, она меня накормила, обогрела. Кто-то указал, что я зашла в этот дом, появились

полицай, а за укрытие узников расстреливали всю семью. Антонина Левицкая бросила меня в яму, где хранилась картошка, без лестницы. Не знаю, как я не погибла. Полицаи искали по всему дому, но на погреб бросила хозяйка трапье. Когда полицаи ушли, она меня проводила и через пролом в стене я вернулась в концлагерь. То, что можно было видеть каждый день, невозможно описать. По территории ходили живые трупы, раздетые, разутые, окровавленные. Приближалась Красна армия, люди пробовали бежать, но всех почти настигала смерть, стреляли без разбору. Так было убито много узников.

Нашелся мой брат Борис, он приносил кое-какую еду.

13 марта 1944 г. нам удалось бежать из концлагеря, прятались в сарае. 17 марта 1944 г. стрельба была слышна совсем близко и когда мы вышли на дорогу, то не поверили своим глазам. Проходили воины-сибиряки, было холодно, но я не чувствовала, целый день стояла на улице и плакала от радости, что осталась жива с братом и от горя, что потеряла мать. Пошли пешком в Брацлав домой, но вместо дома была яма. Нас приютили знакомые.

В концлагерях Брацлава, Печоры было более 30 тысяч узников, а осталось в живых 740 человек.

До сих пор неизвестно, где фашисты убивали свои жертвы, т.е. творили свои темные дела.

До 1988 г. мы, бывшие узники фашистских концлагерей, были изгоями общества. Нельзя было писать в анкетах, что бывший узник концлагеря, не принимали в учебные заведения, на работу. Только благодаря человеку большой души председателя Союза бывших малолетних узников Литвинова Владимира Васильевича, который 25 лет занимался этим вопросом, нас начали вспоминать. Но осталось очень мало бывших узников фашистских концлагерей. 17 марта 1989 г. был открыт памятный знак на здании бывшего концлагеря с.Печора. Это мероприятие организовали Тульчинские и Брацлавские бывшие узники. Нас встречали: 2 оркестра, много цветов. Люди с окрестных сел, ученики и все Тульчинское руководство. Были воспоминания, много слез, пошли на кладбище, где много братских могил, положили венки, цветы, а также ходили к памятнику воинам-освободителям Печоры.

В Брацлаве есть еврейский комитет бывших узников, который занимается общественными и благотворительными делами. Собрали пожертвования и 12 августа 1990 г. на еврейском кладбище состоялся большой митинг в связи с установлением памятной стеллы жертвам Брацлавского и Печорского фашистских концлагерей.

Цырульникова Евгения Ароновна.

Спогади колишньої ув'язненої концтабору «Мертва петля»
Файн (по чоловіку Вайсман) Шелі Соломонівни

В О С П О М И Н А Н И Е

бывшего малолетнего узника Печерского концлагеря
ФАЙН ШЕЛИ СОЛОМОНОВНЫ

Я, Файн (по мужу Вайсман) Шели Соломоновна, 1934 года рождения, находилась в фашистском концлагере села Печоры с 1941 по 1944 годы. Помню зимой забрали мою сестричку 1937 года рождения, усадили на сани и увезли, а брат 1931г. остался в Брацлаве с дядей, который работал на маслобойке. Моя мать хотела, чтобы я осталась в живых, увидев на дороге знакомую женщину, сказала ей, чтобы забрала меня за свою дочь. Родителей угнали, мать мне помахала рукой, чтобы я не шла за ними. Я осталась стоять у колодца, где была эта женщина, но вскоре она ушла, а ко мне подошел румын, взял рукой за подбородок и сказал, чтобы я шла домой. Случайно наша соседка проходила и я ей сказала, что пойду с ней в Брацлав. По дороге встретила брата с бабушкой, которая направлялась в село Марксово. Она нам сказала где переночевать. В этот же день через заграждение пробрались в наш дом. Зашли, а он уже был пустым. Все успели вынести, только в кухне стоял большой мешок с картошкой и в кадучке, в которой была вода, лежали серебряные ложки. Дом наш был с двух половин под одной крышей. Хозяин был по специальности стекольщик, а немцы оставляли в гетто людей всех специальностей. Он нас стал расспрашивать, как мы оказались в Брацлаве. Вечером, когда стемнело, пошли ночевать. Русская женщина накормила, высадила нас на печь, а утром с рассветом сказала, чтобы мы уходили, так как боялась нас держать. Бабушку по дороге забрали в тюрьму, а потом побитую, изуродованную отправили в концлагерь и вскоре она умерла. Не долго я находилась в Брацлаве. Наша тетя, которая осталась в городе, взяла разрешение у претора, чтобы я находилась у них. Но вскоре всех людей согнали на площадь и отправили в концлагерь. Таким образом я снова встретилась с моими родителями. А дядя, который работал на маслобойке, был брошен в ополонку реки Южный Буг полицией Брацлава.

Теперь о том, как мы жили в фашистском концлагере. Палата № 8, в ней жили 50 семейств на цементе, без медицинской помощи, без пищи, и мертвые, и живые – все вместе, чесотка, вши, голод, смрад, грязь, мужчины не бритые, заросшие просто

как звери. Мать оставляла нас, а сама выбиралась с большим трудом в села выпрашивать для нас пищу. По возвращению в лагерь, надо было платить полицейскому, чтобы пропустил с продуктами. Помню однажды маму избили, что она потеряла сознание и забрали все продукты. Отец мой был портной и он устроился в мастерской работать и так мы с сестрой и матерью остались живы. Брат наш заболел, когда он шел с матерью в село, за ними гнались полицаи, но они успели скрыться. Заночевали в кукурузе и с тех пор он стал очень болеть. Отец попросил одного врача о помощи и за это был наказан. Брат стал умирать, отец его иглой колол в пятки, чтобы он подольше жил.

Помню еще как приехали в лагерь фашисты, стали всех выгонять, сказали будут брать на работу, но были уже вырыты ямы для этих людей. Стали отбирать в одну колонну молодых, в другую стариков, в третью детей. Увидев, как фашист берет маленьких детей и подбрасывает, как футбольным мячом, мне стало плохо, а папа меня успокаивал. Не всех в этот день забрали, счастье улыбнулось нашей семье и мы снова зашли в лагерь. А тех, что забрали якобы на работу, всех побросали живыми в ямы и собаки ели трупы. А также помню, как при отступлении немцы не щадили никого. Была облава эсесовцев, все люди сильно напугались, стали убежать, но фашисты тут-же стали стрелять по безоружным людям. В этот день была убита молодая девушка, которая хотела спастись бегством. Мать моя тоже велела бежать, но я, увидев убитую девушку, не стала бежать. Потом донеслись слухи, что скоро нас освободят, что уже рядом советские войска. Мы все поняли, что надо прятаться, так как при отступлении немцы могут всех перестрелять. И мы пошли в подвал и там дождались наших солдат. Была весна. Я, мама, сестричка пошли пешком в Брацлав, а отец ушел раньше. В 1944 г. он повел отомстить за всех родных и близких на фронт.

Вот все, что я могла вспомнить о моих тяжелых непоправимых юных годах жизни.

адрес: 2887 2/30
Винницкая область
Брацлав
ул. Заняева 1
Тел. 5-11-49

 1993 год.

Спогади колишньої ув'язненої концтабору «Мертва петля»
Фельдман (дівоча Зусьман) Фані Григорівни

ВОСПОМИНАНИЯ

Я, Фельдман (девичья Зусьман) Фаня Григорьевна, 1925 года рождения, 30 июня. Пишу некоторые воспоминания времен оккупации немецко-фашистскими захватчиками п.г.т. Брацлава, тогдашнего Брацлавского района, а сейчас Немировского района. *Видишись кошо обличчя*

Воспоминания пишу, начиная со дня оккупации Брацлава в 1941 году.

....

23 июля 1941 года Брацлав был оккупирован и сразу же началась травля немецкими фашистами на евреев в Брацлаве. Они сразу же арестовали 5 евреев, среди них были:

Олтер Галицкий, пенсионер ;

Хаим Гершин - он имел до революции постоянный двор ;

Иосиф - из-за своего длинного роста он имел уличное прозвище "Малый";

Бенюмин Бурдман - частник конфектник ;

Шмуль Туралыник - портной.

Из них одно только изувеченное тело Бурдмана отдали, и его похоронили на кладбище, куда фашисты дели остальные тела - никто не знал.

1-го августа 1941 года всех евреев Брацлава согнали в гетто, которое оккупанты устроили на одной улице, которую называли Бессарабкой, с собой никто ничего не мог взять, всё нажитое оставили в своих домах и оккупанты сразу же все разграбили. Итак, мы оказались по-несколько семей в одном доме. В моей семье был отец 44-х лет, мать 44-х лет, братик 4 года - Зусьман Арон Григорьевич, я, которой было тогда 16 лет. Мы попали в дом, состоявший из одной-комнаты и кухни. Там нас проживало: Сима Вовчок, Цина Вовчок, Нехамма Пархилловская, Лея Вовчок, Чарна Вовчок и моя семья. Из семьи Вовчок никто не остался в живых, все погибли в концлагере "Мертвая петля" с.Печора. Из гетто нас начали ежедневно, на рассвете, выгонять на бирку труда, откуда немцы, которые стояли в Брацлаве, брали нас на работу; кто не шел очень быстро, того били до полу-смерти. Через эту площадь бирки труда проходила на работу завхоз

Брацлавской райбольницы Бачинская Стася. Так как она меня знала хорошо, она у немецких конвоиров меня выпросила для работы в больницу. Мы с ней пошли, день был очень теплый, солнечный. Это было в августе 1941 года, а когда мы переходили с ней шоссе, мы увидели толпу людей. Среди толпы было очень много немцев, и когда мы с Бачинской подошли близко, то увидели страшную картину.

В углу комнаты одного дома, дом был пустой, сейчас в этой квартире живет Кондрескул Татьяна, стояла голая женщина, цвет её кожи был темно-коричневый и лила на себя бензин - заживо себя сжигала. Бачинская Стася и я узнали её, это была акушерка Галицкая. Её просто у нас звали Оня. Мы с Бачинской пошли в больницу, меня Бачинская закрепила на складе, а сама взяла больничных лошадей и вместе с кучером поехала за Галицкой. Они её привезли в хирургическое отделение и в вестибюле этого отделения её в простыне подвесили, чтобы её тело ни к чему не прикасалось, ибо ей было очень больно. Бачинская взяла меня с собой и мы пошли к Галицкой, у неё подопалась вся кожа, особенно на шее, помню сукровицы на её теле, и, Бачинская спросила её, зачем она это сделала, такой был ответ, что мужа её, Галицкого Нахмана, хуже мучили, у него была ещё хуже смерть и ей не за чем жить. На утро она умерла. Галицкий Нахман был зубным врачом, и немцы его замучили, ибо он сразу же после начала войны написал статью в местную газету "Шлях Ильича", что два его сына пошли защищать Родину, и если надо будет, он тоже пойдет на фронт, и за это его казнили.

Однажды меня немцы взяли на работу, я всё сделала: помывла полы, убрала, и они меня отпустили в 11 часов дня. Я пошла домой, т.е. в гетто. По дороге встретили меня два жандарма-эссесовца, и меня они арестовали, приказали идти в жандармерию, а сами шли сзади за мной. По пути встретился украинец Федор Федорович Рыбаченко - сапожник, и он мне говорит: "А кэш", чтобы я удрала, но удрать я не смогла, и эти фашисты привели меня в дом, где до войны жил учитель математик и Солитерман Моисей Львович, а в этом доме был погреб - вход в него был с коридора, внутри дома и дверь была наружной. Они меня завели в коридор и приказали открыть лок и я открыла. Не успела я встать, как пинком ноги они меня сбросили в погреб. От неожиданности, боли падения, я потеряла сознание. Когда очулась - возле меня было несколько евреев, они были польскими евреями, из тех, что эвакуировались к нам в начале второй мировой войны.

Мы все приготовились к мысли, что нас здесь убьют. Через часа два открылся лок, и на веревке охранник-полицай, украинец, отпустил корзину с хлебом и сказал, что это мне. Тут же мы этот хлеб съели. Вечером этот же полицай открыл наружную дверь со двора и позвал меня, приказал уходить, чтобы я удрала. Что я и сделала. Прибежала в гетто и рассказала об этом. Потом я узнала, что помогли мне спастись семья Мучник. Он был жестянщиком и этот Рыбаченко успел ему рассказать. Так Мучники передали хлеб и дали денег, чтобы заплатить полицая, чтобы он меня отпустил. Что стало с остальными, можно только догадываться.

В ночь на 7 ноября 1941 года раздались на гетто выстрелы, стреляли прямо в дома, в окна, двери, куда попало. Стреляли разрывными пулями.

Мы лично, жители нашего дома легли на земельный пол и прождали всю ночь. Утром, когда выстрелы утихли, мы вышли на улицу и узнали, что по-соседству с нами разрывной пулей через двери убит стекольщик Зися, по-прозвищу "Кузнос". Он был уже пожилым человеком. У него была разорвана голова на куски. Немцы разрешили его хоронить. Так части головы были завернуты в белую пленку. За два конца несли голову два человека, а туловище несло 4 человека на носилках из 4-х палок. Эти 6 человек его и похоронили, больше никто не имел право идти на кладбище.

Нас продолжали водить на биржу труда. Стало холодно, мороз, снег, и немцы заставляли нас снегом, ледяной водой мыть полы в оставленных евреями пустых домах или голыми руками сгребать снег с тротуаров, с дороги. Они говорили, что этот нам наказание за то, что мы евреи.

31-го декабря 1941 года утром немецкие фашисты окружили гетто и нас всех этапом погнали в концлагерь. "Мертвая петля" в с. Печору, с собой никто ничего не взял, мы были полуголодные, нас загнали в колонну и к вечеру 31-го декабря 1941 года мы пришли в село Вышковцы, и нас загнали в конюшню. Сразу же начался грабеж, немецкие конвоиры, прихлебатели-полицай начали грабить, разворачивали грудных детей, забирали их одеяльца, раздевали взрослых, и к утру было очень много мертвых детей, стериков. Вся ночь они издевались над нами как хотели. Утром нас погнали в г. Печору. По дороге убивали кого хотели. Убивали просто ради своей забавы. Так они вывели из колонны девушку Шпигельман Рахл. Как она бедная просилась, как родители её просили, - ничего не помогло, её расстреляли.

Вся дорога была усыяна трупами евреев.

1-го января 1942 года мы пришли в концлагерь. Мест в комнатах не было. Нас, Браулавских евреев, загнали в подвальные помещения на голый цементный пол. Люди начали сразу же умирать как мухи, сотнями. Их не успевали выносить из помещений, живые ходили по мёртвым, лежали на них.

Ко дню освобождения нас осталось всего горсточка и 16.03.1944 года, вечером, немцы поставили дополнительно охрану у концлагеря, возле каждого окна, возле каждой двери, на каждом углу стояли эсесовцы, и, мы знали, что это уже нам будет конец.

17 марта 1944 года некоторые евреи пытались убежать, но как только они вышли из дверей, сразу же последовали автоматные очереди, и была тогда убита девушка из Браулава - Каменобродская Циля. Больше никто уже не пытался бежать.

Вдруг прибежал один немец, начал что-то кричать конвойным эсесовцам и мы видели через окна, как все охранники вдруг бросили посты и убежали, а через полчаса пришли красноармейцы.

Таким образом горсточка евреев осталась в живых. После моего освобождения я каждый год еду в Печору на братские могилы тыся-

невинно-погибших евреев в немецко-фашистском концлагере "Мертвая петля" в селе Печора и вспоминаю всех близких по-родству и близких по совместному пребыванию в концлагере.

К сему

О. Г. Фельдман

и дрее:

287230

Вичницкий обл.

Браслав

К. Маркса №12

Т. М-3-92

ЗМІСТ

Концтабір «Мертва петля».....	2
<i>Баришников Михайло Якович.....</i>	4
<i>Бруштейн-Монастирська Сіта Самойлівна.....</i>	6
<i>Гойфман Янкель Срулевич.....</i>	8
<i>Лейзерович Марія Григорівна.....</i>	9
<i>Мажбиц (Спектор) Євгенія Зюзівна.....</i>	10
<i>Політман Єфим Абрамович.....</i>	16
<i>Цирульникова (Рабинович) Євгенія Аронівна.....</i>	18
<i>Файн (Вайсман) Шеля Соломонівна.....</i>	21
<i>Фельдман (Зусьман) Фаня Григорівна.....</i>	22
Додатки.....	26